

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons CC-BY-NC 4.0.
This work is licensed under a Creative Commons CC-BY-NC 4.0. International License.

Ljiljana Dobrovšak, Vijoleta Herman Kaurić

SPOMENICI PALIM RATNICIMA PRVOGA SVJETSKOG RATA U DALMACIJI – ZABORAVLJENA MJESTA SJEĆANJA¹

Dr. sc. Ljiljana Dobrovšak
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19, HR – 10 000 Zagreb
Ljiljana.dobrovsak@pilar.hr

DOI: 10.21857/m8vqrx7q9
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 9. 6. 2025.
Prihvaćeno: 20. 10. 2025.
UDK: 725.94+94(497.58)“1914/1918”

Dr. sc. Vijoleta Herman Kaurić
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, HR – 10000 Zagreb
vherman@isp.hr

Dalmatinci su, poput svih ostalih građana Austro-Ugarske Monarhije, sudjelovali u ratnim naporima na svim bojištima svih ratnih godina, a najžešće su se borili na Sočanskome bojištu protiv susjedne Italije. Čim su u zaleđe počele stizati vijesti o poginulima, obitelji stradalih pokušavale su na razne načine održati sjećanje na njih jer ih je većina pokopana na mjestu pogibije. Na mjesnim grobljima izdvajaju se manji dijelovi za vojna groblja na kojima se pokapaju vojnici preminuli tijekom transporta ili u bolnicama. U pojedinim se mjestima na području Kraljevine Dalmacije već tijekom rata podižu spomenici palim ratnicima kao mjesta sjećanja na stradale u Prvome svjetskom ratu, a spomenici se podižu i nakon rata u vrijeme Kraljevine SHS / Jugoslavije ili i znatno poslije. U ovom će radu autorice, na temelju dosad prikupljenoga gradiva, predstaviti u kojim su mjestima podignuti spomenici te, koliko je to moguće i u kojim okolnostima, odgovoriti na pitanja jesu li ti spomenici postali mjesta sjećanja na poginule u Prvome svjetskom ratu i kakva im je bila sudbina u idućim desetljećima. Osim toga, u radu je obrađeno podizanje spomenika ostalim sudionicima rata, uglavnom mornarima rođenima izvan Dalmacije koji su poginuli ploveći u njezinim teritorijalnim vodama.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat; Dalmacija; mjesta sjećanja; spomenici.

¹ Ovaj rad nastao je u sklopu istraživačkog projekta *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština* (IP-2019-04), koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost (HRZZ).

Uvodne napomene

U članku se primjenjuje definicija mjesta sjećanja detaljno objašnjena u radovima Jaya Wintera. Ta mjesta on naziva *sites of memory* ili *sites of remembering*, a definira ih kao fizička mjesta na kojima se održavaju komemoracije. Ukratko rečeno, to su mjesta na kojima se žaluje bez obzira na to čine li to žrtve, svjedoci ili potomci sudionika ratnih događanja.

Winter ističe kako ta mjesta sjećanja u 20. stoljeću većinom označavaju gubitak života u ratu, a ujedno su to mjesta na kojima počiva grupni osjećaj jedinstva i posebnosti, na kojima se grupe uključuju u javne aktivnosti kroz koje izražavaju kolektivno dijeljenje znanja o prošlosti. Zbog toga mjesta sjećanja ovise o aktivnosti grupe i značenjima koja im određena grupa pridaje, a ako se grupa tijekom vremena raspriši ili nestane, najčešće se događa da i mjesta sjećanja potpuno nestanu ako se ne uzdignu na višu razinu. Winter ističe i ključnu ulogu obitelji u prenošenju sjećanja te zaključuje da uslijed prekidanja veze između obiteljskog života i javnih komemoracija dolazi i do gubitka povijesnog pamćenja. Obitelj igra iznimnu ulogu u tome da se na mjestima sjećanja znanje o nekom događaju i njegovu značenju prenosi novim generacijama, što slijedno vodi tomu da se na takvim mjestima okupljaju grupe rođene nakon što se obilježavani događaj dogodio. Ti prostori ostaju mjesta sjećanja onoliko koliko se aktivnosti nastavljaju, a kada grupa prestane obilježavati događaj, on ne gubi na važnosti za one koji imaju neki emotivni odnos prema događaju, ali će se prije moći govoriti o historijskom događaju.² To se prije svega odnosi na spomen-obilježja podignuta na javnim površinama u obliku reprezentativnog spomenika ili skromne spomen-ploče, a ne na pojedinačne nadgrobne spomenike podignute na mjesnim grobljima, koji imaju izrazito privatni karakter unatoč javnom prostoru podizanja.

Kada govorimo općenito o radovima na temu kulture sjećanja i mjestima sjećanja na ratove, odnosno o spomenicima koji su podignuti stradalim vojnicima u ratovima 20. stoljeća, literatura na tu temu u inozemnoj historiografiji uistinu je brojna.³ Za razliku od toga, većina domaće literature ne odnosi

² Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning, The Great War in European Cultural History*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, 78–115; Jay Winter, „Sites of Memory”, Susannah Radstone i Bill Schwarz (ed.), *Memory, Histories, Theories, Debates*, Fordham University Press, New York 2010, 312–324.

³ John R. Gillis (ur.), *Commemorations. The Politics of National Identity*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1994; David A. Johnson i Nicole F. Gilberston, „Commemorations of Imperial Sacrifice at Home and Abroad: British Memorials of the Great War”, *The History Teacher*, 43, 2010, No 4, 563–584; Timothy G. Ashplant, Graham Dawson i Michael Roper (ur.), *The Politics of Memory. Commemorating War*, Routledge – Taylor & Francis Group, New York 2000;

se na Dalmaciju, ali su ipak, unatoč svim razlikama, uspostavljeni temelji za istraživanje te teme.⁴ Osim nekolicine znanstvenih studija o razdoblju Prvoga svjetskog rata u Dalmaciji, uglavnom je riječ o katalozima izložaba⁵ objavljenima u povodu obilježavanja stogodišnjice, za razliku od znanstvenih studija⁶ i

James Krapfl, „Sites of memory, sites of rejoicing. The Great War in Czech and Slovak Cultural History“, *Remembrance and Solidarity. Studies in 20th century European history*, 2, 2014, 109–146; Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning, The Great War in European Cultural History*, Cambridge University Press, New York – Cambridge 1995; Sergiusz Michalski, *Public Monuments, Art in Political Bondage 1870-1997*, Reaktion Books, London 1998; Melissa Bokovoy, „Scattered Graves, Ordered Cemeteries, Commemorating Serbia’s Wars of National Liberation, 1912-1918.“, Maria Bucur i Nancy M. Wingfield (ur.), *The Staging the Past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe 1848 to the Present*, Purdue University Press, West Lafayette 2001, 236–254.

⁴ Ludwig Steindorff, „Plasti spomina: H klasifikaciji pomnikov na Hrvaškem“, *Zgodovina za sve, vse za zgodovino*, 10, 2003, št. 1, 98–109; Tihomir Čipek i Olivera Milosavljević (ur.), *Kultura sjećanja. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Disput, Zagreb 2007, 155–166; Branko Ostajmer i Vladimir Geiger, „Spomenici-kenotafi poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim vojnicima iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu“, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 11, 2013, 139–156; Vladimir Geiger, „Kenotaph“, *Fenster. Časopis za kulturu i suživot Podunavskih Švaba*, br. 14, Oktober 2013, 23–25; Ružica Medvarić-Bračko i Mira Kolar-Dimitrijević, „Tragom poginulih vojnika koprivničke i đurđevačke Podravine u Prvom svjetskom ratu“, *Podravski zbornik*, 41, 2015, 41–62; Ljiljana Dobrovšak, „‘Izginuše div-junaci’, Spomenici iz Prvog svjetskog rata poginulim Židovima iz Zagreba, Koprivnice i Križevaca“, *Novi Omanut. Prilog židovskoj povijesti i kulturi*, XXI, 2014, br. 124, 4; Ljiljana Dobrovšak, „Spomenik stradalim Židovima u Prvom svjetskom ratu u Koprivnici“, *Podravski zbornik*, 43, 2017, 53–66; Ljiljana Dobrovšak, „Spomenici Židovima stradalim u Prvom svjetskom ratu na području sjeverne Hrvatske u kontekstu njihova međuratnog položaja“, *Historijski zbornik*, LXX, 2017, br. 2, 439–461.

⁵ Vladimir Alavanja, 22. *dalmatinska pješaka pukovnija LACY* i 23. *domobrnska pješaka pukovnija u prvom svjetskom ratu 1914.-1918.*, Narodni muzej Zadar, Odjel Muzej grada Zadra, Zadar 2008; Ante Gverić (ur.), *Veliki rat od atentata u Sarajevu do ulaska talijanske vojske u Zadar: Katalog izložbe*, Državni arhiv u Zadru, Zadar 2014; Niko Kapetanić, *Za cara i domovinu. Konaole u Prvom svjetskom ratu*, Matica hrvatska Konavle, Gruda 2014; *Stari Grad u vrijeme Prvog svjetskog rata (1914.-1918.) i talijanske okupacije (1918.-1921.) - zapisi iz vremena*, Muzej Staroga Grada – Galerija Juraj Plančić, Stari Grad 2014; *Split i Prvi svjetski rat. Izložba iz fundusa Muzeja grada Splita*, Muzej grada Splita, Split 2015; Tonko Marunčić i Đivo Sjekavica, *Dubrovnik u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918.*, Dubrovački muzeji, Dubrovnik 2017.

⁶ Velimir Urlić, *U spomen 1914.-1918. Makarsko primorje*, Gradski muzej Makarska, Makarska 2007; Tonko Barčot, *Prešućeni rat. Korčulanski kotar u I. svjetskom ratu*, Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik 2015; Filip Škiljan, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji, 1914.-1918.*, Vijeće srpske nacionalne manjine u Splitsko-dalmatinskoj županiji – Vijeće srpske nacionalne manjine Dubrovačko-neretvanske županije, Split – Dubrovnik 2014.; Tado Oršolić, *Dalmatinska pješaka pukovnija „Graf Lacy“ br. 22 u Prvom svjetskom ratu*, HAZU Zavod za povijesne znanost u Zadru – Državni arhiv u Zadru, Zagreb – Zadar 2019; Joško Zanimović, *Šibenik u Prvom svjetskom ratu*, Državni arhiv u Šibeniku, Šibenik 2018; Ivan Volarević, Ivo Mišur i Ivan Vekić, *Neretvani u Velikom ratu. 100 godina od završetka Prvog svjetskog rata i kraja austrijske vlasti u dolini Neretve*, Ogranak Matice hrvatske u Metkoviću, Zagreb 2019; Darko Gulinić, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka) u Prvom svjetskom ratu*, Književni krug Split, Split 2023.

zbornika radova⁷ o razdoblju nakon rata. Iako se u literaturi spomenici poginulima spominju tek uzgredno, navedeni podaci vrijedan su poticaj za daljnje istraživanje, posebice stoga što o pojedincima ne znamo gotovo ništa.

Ne smije se zaboraviti činjenica da su današnje hrvatske zemlje u sklopu Austro-Ugarske Monarhije bile podijeljene između austrijske polovice Carstva (Cislajtanije), u kojoj su se nalazile Istra i Dalmacija s otocima, i ugarskih Zemalja Krune sv. Stjepana (Translajtanije), u sklopu kojih su bile Kraljevina Hrvatska i Slavonija sa Srijemom. Osim na području današnje Dalmacije, Kraljevina Dalmacija prostirala se od Karlobaga i otoka Raba na sjeveru preko Boke kotorske sve do Spiča nadomak Bara na jugu. U Dalmaciji se uoči Prvoga svjetskog rata na čelu Uprave nalazio carski namjesnik koji je obnašao civilnu vlast, a uz njega je bio Zemaljski odbor kao izvršno tijelo Dalmatinskoga sabora čiji je djelokrug odlučivanja bio iznimno uzak. Dvije polovine Monarhije funkcionirale su u većini stvari kao dvije odvojene države, što je u znatnoj mjeri utjecalo na razvoj hrvatskih zemalja.

Za sada nije posve jasno kako je u Dalmaciji išao proces donošenja odluka oko izgradnje javnih spomenika, ali se može pretpostaviti kako se malo toga moglo bez izravnog odobrenja iz Beča, dok se u Hrvatskoj radilo na poticaj iz Beča. Najveća je razlika između te dvije krunovine ta što je 1916. na zamolbu Vojne uprave u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji osnovan Zemaljski odbor kraljevina Hrvatske i Slavonije za skrb oko ratničkih grobova (*Kriegergräber- Fürsorgerorganisation in den Königreichen Kroatien und Slavonien*) koji je vodio brigu o vojnim grobljima i o podignutim spomenicima. Za sada nije poznato je li sličan odbor postojao i u Dalmaciji. Pretpostavka je da su svi spomenici podizani širom Monarhije, dakle i u Dalmaciji i u Hrvatskoj, dijelom preuzeti iz bečkoga kataloga *Soldatengräber und Kriegsdenkmale* iz 1915. te s izložbe *Kriegergrab und Kriegerdenkmal*, koja je 1916. putovala Monarhijom. Tamo su predlagani različiti koncepti umjetnički izvedenih grobova na bojnopolju i u zaleđu različitih vjera i vojnih činova, odnosno na vojnim grobljima u domovini i izvan nje, te prijedlozi spomenika stradalim vojnicima.⁸

⁷ Ante Bralić i Branko Kasalo (ur.), *Istočnojadranski prostor između sloma Habsburške Monarhije i stvaranja novih država // The Eastern Adriatic Between the Collapse of the Habsburg Monarchy and the Creation of New States*, Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, Zadar 2021; Tado Oršolić (gl. ur.), *Završetak Prvog svjetskog rata u Dalmaciji. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. studenog 2018. u Svečanoj dvorani Sveučilišta u Zadru*, HAZU Zavod za povijesne znanosti u Zadru – Sveučilište u Zadru, Zagreb – Zadar 2021; Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2009.

⁸ Ljiljana Dobrovšak, „Mjesta sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj – ratni spomenici“, u: Hrvoje Gržina i Mario Stipančević (ur.), *Zbornik radova Znanstveni skup „Konac Velikog rata“*, Hrvatski državni arhiv, 29.-30. studenog 2018., Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2020., 403–404.

Na području Monarhije podizani su spomenici poginulim ratnicima na javnom prostoru, poput trga u središtu naselja, u gradskom parku ili pokraj župne crkve, no najčešće na mjesnom groblju, odnosno na onom dijelu koji je bio pretvoren u vojno groblje. Za neke spomenike znamo inicijatore gradnje, okolnosti koje su dovele do podizanja spomenika ili tko su bili autori, no za većinu spomenika nemamo nikakvih podataka. Znamo da su spomenike podizali suborci, obitelji palih vojnika te civilna i vojna udruženja, dok su vrlo rijetko podizani na inicijativu gradske vlasti ili općine. Često su u obliku piramide ili obeliska, rijetki u obliku zasebnog paviljona sa skulpturom unutar njega ili bez nje, na nekima su uklesana imena stradalih po abecednom redu ili stoji uklesano tek 1914. – 1918. Relativno su česte spomen-ploče s upisanim imenima poginulih, ali najčešća su ipak jednostavna raspela.⁹

Dalmatinci su, kao i svi građani Austro-Ugarske Monarhije, sudjelovali u ratnim operacijama Monarhije na svim bojištima počevši od jugoistočne Bosne i Srbije preko Galicije i Bukovine do Soče i južnog Tirola, gdje su proveli najviše vremena i dobar dio njih tamo je i pokopan. Iako se Dalmatinaca moglo pronaći u svim vojnim postrojbama u sve tri grane austrougarske vojske, najveći broj njih služio je u c. i kr. pješačkoj pukovnijama br. 22 (*Grof Lacy*) sa sjedištem u Sinju, u c. i kr. domobranskim pješačkim pukovnijama br. 23 (Zadar) i br. 37 (Gruž) te u dvije pukovnije pučkog ustanka istih brojeva.¹⁰ Do danas nema točnog podatka o tome koliki je broj vojnika iz Dalmacije poginuo za vrijeme Prvoga svjetskog rata i pitanje je hoće li ga ikada i biti, ali se nedavno pojavio popis koji obuhvaća 19.300 imena stradalnika rata (mrtvih, ranjenih, bolesnih i zarobljenih), što ne znači da su svi oni i poginuli u ratu.¹¹ Okvirne procjene postoje i za c. i kr. pješačku pukovnicu br. 22, u kojoj je svih ratnih godina unovačeno, odnosno mobilizirano, između 50.000 i 67.000 vojnika u dobi 17 – 50 godina starosti, a smatra se da je smrtno stradalo između 7.200 i 7.800 vojnika.¹²

Međutim, čim su počele stizati vijesti o ranjenima i poginulima, obitelji stradalih pokušavale su održati živim sjećanje na njih, posebice stoga što je većina pokopana izvan rodnog mjesta. Na mjesnim se grobljima, prema naredbama vojnih vlasti, izdvajaju dijelovi koji postaju vojna groblja i na kojima se pokapaju vojnici preminuli tijekom transporta ili u bolnicama, nakon čega se pristupilo

⁹ Dobrovšak, „Mjesta sjećanja na Prvi svjetski rat“, 409–414.

¹⁰ Oršolić, *Dalmatinska pješačka pukovnika*, 12–14.

¹¹ Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 5.

¹² Oršolić, *Dalmatinska pješačka pukovnika*, 300.

unifikaciji izgleda grobnih humaka i grobnih obilježja uz obavezno vođenje dvostruke grobne evidencije pokopanih i nacрта samoga groblja. Naredbe su propisivale proceduru za podizanje zajedničkog spomenika poginulima, no malo toga realizirano je za vrijeme Prvoga svjetskog rata.¹³

Kako su vojna groblja vrlo brzo nakon okončanja sukoba pala u drugi plan, stotinu godina poslije više nije poznato koliko ih je uopće bilo na području Dalmacije ni koliko ih je trenutno postojećih. Znamo za njih nekoliko, većinom u većim gradovima, no moralo ih je biti i u manjim sredinama. Koliko je za sada poznato, najveće vojno groblje sudionika Prvoga svjetskoga rata na području Dalmacije nalazi se u sklopu gradskoga groblja u Zadru, no tek će buduća istraživanja pokazati postoji li negdje još veće. U Šibeniku se nalazi Mornaričko groblje sv. Petra na Mandalini, gdje se nalazi 12 nadgrobnih spomenika stradalima tijekom Prvoga svjetskog rata, od kojih je nekoliko zajedničkih spomen-ploča. Jedna je od njih za 14 članova posade¹⁴ torpiljarke SMS *Tb 51*, torpedirane 9. rujna 1915. kod Palagruže, a druga za šest poginulih u eksploziji mine u Rogoznici 26. rujna 1916., kada su stradala po tri člana posade torpiljarki SMS *Tb 52* i SMS *Tb 66*¹⁵. Među tamo pokopanima jest i medicinska sestra Maria Depase, koja je poginula 18. ožujka 1916. prilikom torpediranja bolničkog broda *Elektra*, vidljivo označenoga znakom Crvenoga križa.¹⁶ Groblje je danas poprilično devastirano i, ako se uskoro ne provede adekvatna zaštita, brzo će nestati.¹⁷

Na istočnom kraju splitskoga groblja Sustipan nekoć je bila zajednička grobnica za 200 vojnika, uglavnom Mađara, koji su tragično stradali 22. studenoga 1918. u požaru transportnoga parobroda *Baron Kemeny* u splitskoj luci, a stradalo je i nekoliko ljudi izvan posade broda koji su im pokušali pomoći. Veliki parobrod prevezio je iz Boke kotorske oko 2.500 austrougarskih vojnika koji su

¹³ Filip Hameršak, „Vojna groblja Prvoga svjetskog rata – od spomena do nebrige (uvodni prikaz)“, u: Hrvoje Gržina i Mario Stipančević (ur.), *Zbornik radova Znanstveni skup „Konac Velikog rata“*, Hrvatski državni arhiv, 29.-30. studenog 2018., Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2020, 378–381.

¹⁴ S obzirom na to da je brodu eksplozija otkinula cijeli pramac, mogu se naći različiti podaci o broju stradalih, pa tako Freivogel navodi tri poginula na licu mjesta, pet ranjenih i 14 nestalih (Zvonimir Freivogel, *Austrougarske torpiljarke u Prvom svjetskom ratu*, Despot Infinitus, Zagreb 2022, 39).

¹⁵ Ovoja se puta ne razlikuje broj žrtava, ali se razlikuje datum kada se dogodila eksplozija jer Freivogel navodi 27. rujna 1916. (Freivogel, *Austrougarske torpiljarke*, 41–42).

¹⁶ Joško Zaninović, *Šibenska ratna luka u Prvom svjetskom ratu*, Državni arhiv u Šibeniku, Šibenik 2015, 155–158; Zaninović, *Šibenik u Prvom svjetskom ratu*, 43.

¹⁷ <https://tris.com.hr/2015/11/sibenska-ratna-luka-u-prvom-svjetskom-ratu-mornaricko-groblje-proglasiti-spomenikom/>, pristupljeno 23. travnja 2025.

se vraćali s albanske i makedonske fronte. Tom prilikom splitske su vlasti iskazale javnu sućut, a pjesnik Guido Tartaglia¹⁸ napisao je grobni epitaf.¹⁹ Na jednoj kamenoj ploči pisalo je: „USPOMENI // VOJNIKA I RATNIKA // KOJI OVDJE NADOŠE VJEČNI STAN // 1914-1918. GRAD SPLIT // P. // 1928.“ Dosta nejasna fotografija nadgrobne ploče objavljena je u monografiji groblja Sustipan, a original bi se još uvijek trebao nalaziti u Muzeju grada Splita.²⁰

Može se pretpostaviti da to nisu bili jedini stradalnici rata pokopani na tome groblju, no budući da je groblje posve uklonjeno 1959. – 1960. odlukom nadležnih općinskih vlasti nakon što je u punu funkciju stavljeno groblje Lovrinac, osnovano u međuratnome razdoblju,²¹ pitanje je što se dogodilo s pratećom dokumentacijom. Prema postojećim studijama, odgovor na to pitanje čini se vrlo jednoznačan, no iskustvo nas uči da možda ipak nije sve uništeno.

Tijekom Prvoga svjetskog rata

„Zaklada za udovice i siročad cijele oružane snage“ potaknula je 1915. u Beču dobrotvornu akciju zabijanja čavala u drveni kip naoružanog viteza (*Nagelfiguren*). Ta domoljubna akcija poznata je pod imenom „Rat čavlima“, a odvijala se širom Austro-Ugarske i Njemačke kao oblik davanja počasti stradalim i poginulim vojnicima radi prikupljanja novčanih sredstava za stradalnike rata i njihove obitelji. Već za vrijeme rata postavljane su u brojnim mjestima Dalmacije spomen-liburne (lađe) (Korčula, Zadar²²), drveni domobran(ac) (Dubrovnik, Split), spomen-štit (Supetar, Šibenik), spomen-šljem (Split) ili drugi drveni predmeti raznih oblika u koje su posjetitelji mogli zabiti čavao plaćen dobrovoljnim prilogom.²³ Istu svrhu trebao je veličati spomen-stup „Srebrnog križa“ podignut

¹⁸ Guido Tartaglia (Zagreb, 25. 1. 1899. – 29. 12. 1985., Beograd), književnik i prevoditelj. Osnovnu i srednju školu završio je u Splitu (1916.). Odlazi 1920. na studij prava u Beograd, koji završava 1923., a književnošću se bavi od 1917., kada počinje objavljivati zbirke pjesama. Osim što je pisao liriku, bio je poznat i kao pisac za djecu (https://sr.wikipedia.org/wiki/Гвидо_Тартаља, pristupljeno 2. lipnja 2025.).

¹⁹ Anatolij Kudrjavcev, *Ča je pusta Londra...*, Marjan tisak, Split 2002, 60; *Split i Proi sojetski rat*, 10.

²⁰ Duško Kečkemet, *Splitsko groblje Sustipan*, Logos, Split 1994, 62, 89 (fotografija), 135.

²¹ Jelaska Marijan, *Grad i ljudi*, 380–381. *Detaljno o neshvatljivoj odluci gradskih vlasti o uklanjanju tako reprezentativnoga groblja vidjeti: Kečkemet, Splitsko groblje*, 101–118.

²² U literaturi o Zadru postoji prilična zbrka oko spomenika podignutih tijekom Prvoga svjetskog rata. Čini se da su tamo spojeni spomenici „Okovana ratna ladja“ (ili „Zaštitna lagja okovana“) i spomenik poginulim Dalmatincima, koji je podignut 1918., ali je srušen prije svečanog otvorenja (Oršolić, *Dalmatinska pješačka pukovnija*, 251–252, bilj. 567, slika 21).

²³ Gverić, *Veliki rat*, 21–22; Barčot, *Prešućeni rat*, 172–173, 250; Oršolić, *Dalmatinska pješačka pukovni-*

u Makarskoj na Kačićevu trgu (iza Kačićeva spomenika), svečano otkriven na rođendan njegova veličanstva Franje Josipa I. (18. kolovoza 1915.) u prisutnosti predstavnika civilnih i vojnih vlasti Kotara Makarska, crkvenih dostojanstvenika i vojnika. Unutar spomenika u obliku krnje piramide nalazio se spomen-spis s imenima davatelja milodara za obitelji poginulih vojnika, posebice za njihove udovice i siročad.²⁴ Za sada nije poznato što se sa spomenikom dogodilo ni kada, no nema ga više niti je poznato da se negdje čuvaju njegovi ostaci.

Iako gore navedeni spomenici u formalnom smislu nisu spomenici stradalima, ovom ih prilikom spominjemo zbog njihove važnosti za trajanja rata, odnosno sve do podignuća trajnih spomenika poginulima. Brojne inicijative bile su pokrenute tijekom rata, poput primjerice one u Splitu, gdje je bio objavljen i javni natječaj za idejno rješenje za spomenik poginulim ratnicima, no, po svemu sudeći, spomenik nije podignut.²⁵ Sudbina tih privremenih spomenika usko je povezana sa sudbinom spomenika općenito, pa bi im trebalo posvetiti više dužne pažnje u zasebnom radu, što i jest plan u doglednoj budućnosti.

Koliko je trenutno poznato, a informacije s terena stalno dolaze, u dalmatinskim je mjestima tijekom Prvoga svjetskog rata postavljeno tek nekoliko spomenika stradalim ratnicima. Iako je Ministarstvo rata pozvalo lokalne vlasti na izgradnju spomenika „našim junacima“ još 1915., do izgradnje je u pravilu dolazilo nekoliko godina poslije.²⁶ U različitim prigodama ukazivalo se na „dužnost naroda“, odnosno „onih koji su ostali kod kuće“ da ovjekovječe spomen na sve mlade živote koji su ostali daleko od kuće na bojnim poljima „za svoga Cara i Kralja i za Domovinu“. U tuđoj zemlji grobove će u rijetkim slučajevima obilježiti obični križ, ali će se imena naših junaka brzo izgubiti „ako se narod u svojoj užoj domovini njih ne sjeti“. „Stoga treba imena poginulih vojnika na dolični način ovjekovječiti, da i buduća pokoljenja znadu zašto su poginuli i da se svak sje-

ja, 251–252; Marunčić i Sjekavica, *Dubrovnik u Prvom svjetskom ratu*, 14, 32–33, 72–73; Kapetanić, *Za cara i domovinu*, 33; *Split i Prvi svjetski rat*, 12; Škiljan, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji*, 74–77; Urlić, *U spomen 1914.-1918.*, 10.

²⁴ Urlić, *U spomen 1914.-1918.*, 9, 10, 114.

²⁵ Urlić, *U spomen 1914.-1918.*, 10.

²⁶ Rasprave o značenju spomenika i njihovoj ulozi u javnom prostoru vode se neprestano, osobito ako je u međuvremenu došlo do promjene političkoga konteksta zbog kojeg su podignuti. O tome vidjeti: Matic Batič, „Priča o dva spomenika. Prostorni sukob u gornjem dijelu doline Soče tijekom ranih 1920-ih godina“, u: Ante Bralić i Branko Kasalo (ur.), *Istočnojadranski prostor između sloma Habsburške Monarhije i stvaranja novih država // The Eastern Adriatic Between the Collapse of the Habsburg Monarchy and the Creation of New States*, Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, Zadar 2021, 276–277; Amra Čusto, „Politike sjećanja i spomenici Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini“, *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije*, XIX, 2024, br. 34, 45–70.

ti da i u buduće treba natjecati se u ljubavi i vjernosti prama Kralju i Domovini. [...] Stoga u svakom gradu, u svakoj varoši, u svakoj općini treba da se u mramor uklešu imena junaka dotičnog mjesta [...] i buduća pokoljenja će se harnošću njih sjetiti i sigurno će im na dan mrtvih molitvom i cvijećem kititi spomenike i tako uzdržati vječitu spomenu poginulih hrabrih vojnika.“²⁷

Koliko je za sada poznato, prvi javni spomenik u Dalmaciji podignut je u Murteru, na istoimenom otoku, i svečano je otkriven 8. svibnja 1916. u nazočnosti crkvenih, civilnih i vojnih dužnosnika uglavnom lokalnoga značenja. „Maleni spomen-stup“ podigli su Murterani uza župnu crkvu kako bi ovjekovječili „slavu svojih junaka hrabro poginulih na obrani Cesara i Domovine, [...], a pokoljenjima na uzor i sjećanje“. Imena poginulih bila su upisana zlatnim slovima na mramornim pločama pričvršćenima za stup, no nigdje se ne navodi o kojem je broju poginulih riječ niti se spominju njihova imena. Znamo samo da su na „zgodnom spomeniku“ postavljene spomen-tablice koje „zorno prikazuju grobove palih pokojnika“, a naručene su izravno iz Beča od društva „Srebrnog krsta“. Cijena se, naravno, ne navodi. Osim stanovnika Murtera, svečanosti su prisustvovali dužnosnici i stanovnici iz obližnjih Tijesna i Betine, a svečanost je prošla u izrazito carističkom ozračju. U nekoliko navrata pjevana je *Carevka* i klicalo se u čast cara i kralja Franje Josipa I. „gromkim glasom iz dna srca prisutnika“²⁸.

Drugi vijesti o tome spomeniku za sada nemamo. Navodno je devastiran 1920. i zatim je urušen, tako da mu danas nema ni traga.

Znatno kasnije podignut je monumentalniji spomenik u marijanskom sveetištu Vepric pokraj Makarske, koji je svečano otkriven 11. veljače 1917. u prisutnosti brojnih dostojanstvenika, uključujući i dalmatinskog namjesnika Marija grofa Attemsa²⁹.

Spomenik je stajao na istaknutome povišenom mjestu, na prostoru umjetno pošumljenom borovinom, čempresima, oleandrima i cedrima, te je bio posvećen svim vojnicima carske vojske iz Dalmacije. Podignut je zahvaljujući nastojanju

²⁷ Urlić, *U spomen 1914.-1918.*, 115.

²⁸ „Otkriće spomen stupa za poginule junake u Murteru“, *Smotra Dalmatinska*, 29, 1916, br. 40, 24. 5. 1916., 2.

²⁹ Mario Attems (Trst, 1862. – nakon 1940., Gorizia), dalmatinski namjesnik. Potječe iz grofovske obitelji. Završio je Terezijansku akademiju u Beču i od 1885. nalazi se u različitim upravnim službama unutar Monarhije. Od rujna 1911. bio je potpredsjednik Namjesništva u Zadru, a 1912. imenovan je za namjesnika Dalmacije i tu dužnost obnaša do 30. listopada 1918., kada ga je smijenilo zadarsko Narodno vijeće („Attems, Mario“, *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025; <https://hbl.lzmk.hr/clanak/attemsmario>, pristupljeno 26. svibnja 2025.).

Uprave svetišta i mjesne vojničke posade, uz potporu podmaršala Friedricha Aloysa Wucherera von Hundenfelda³⁰, a osmislili su ga i izradili aktivni pripadnici vojske. Nacrt spomenika izradio je natporučnik Adolf Rothermann,³¹ arhitekt iz Beča, lik viteza u oklopu nacrtao je nadliječnik dr. Josip Krišpin, a izradio ga je vojnik Ivan Blason iz Gradiške kod Gorice. Graditeljske radove nadzirao je Petar Mitrović iz Splita, a spomenik su gradili vojnici obalne zaštite pod zapovjedništvom kapetana F. Stuchlicka. Kamenje za izradu spomenika dovezeno je iz obližnjih Pučišća 27. srpnja 1916. i na njega je utrošeno 850,43 kruna, dok je klesar V. Dvornik zaradio 313 kruna, a dodatnih 238,89 kruna isplaćeno je kao nagrada vojnicima koji su sudjelovali u gradnji spomenika.³²

Spomenik je bio izgrađen u obliku tornja s kubetom, ukupne visine blizu 7 metara, i nalazio se na kvadratnome kamenom podnožju površine 5 x 5 metara, na kojem su bile uklesane ploče s natpisima i lovor-vijenci. Na prednjoj (južnoj) strani tornja bio je umjetnički izrađeni reljef oklopljenog viteza sa šljemom i velikim štitom, visok 2,5 metara, koji je odlučno držao balčak velikog mača. Na vitezovu štitu bila su uklesana dva simbola: križ i dvoglavi carski orao. Natpisi na rubovima spomenika bili su: „Dalmatinskim vojnicima“; „Vjernost“ (s citatom iz *Apokalipse*); „Ljubav“ (s citatom iz *Evandjelja sv. Ivana*).³³ Svečanost otkrivanja spomenika okupila je predstavnike vojnih i civilnih vlasti svih razina, predvođene već spomenutim grofom Attensom, biskupom Jurjem Carićem i generalom grofom Thunom, zapovjednikom Vojnog zbora u Mostaru. Nekoliko puta tijekom svečanosti ulogu su imala i školska djeca, što pjevanjem što polaganjem cvijeća. Među brojnim govornicima koji su slavili cara i domovinu čini nam se vrijednim istaknuti govore obalnog zapovjednika Stucklicka, koji je istaknuo zasluge civilnog stanovništva za slavu „našeg oružja“, te donaćelnika Općine Matulovića, koji je održao rodoljubni govor u hrvatskome duhu istaknuvši osobitu zaslugu dalmatinskih vojnika i cijele hrvatske vojske. Svoje riječi potkrijepio je polaganjem vijenca s trobojnom vrpcom, a okupljeno mnoštvo nakon njegova je govora

³⁰ Zahvaljujemo kolegi Filipu Hameršaku na informaciji o punom imenu dotičnog podmaršala i ispravku njegova prezimena, navedenoga u literaturi kao „Vucherer“, što je vjerojatno preneseno iz onovremenog tiska.

³¹ U literaturi se arhitektovo ime navodi kao Adolf Rothermann, premda u leksikonu bečkih arhitekata postoji samo Alfred Rothermann (Hirm, 11. 3. 1877. – 9. 12. 1965., Beč). Zbog učestalih grešaka u pisanju imena, pitanje je jesu li to dvije različite osobe („Alfred Rothermann“, <https://www.architektenlexikon.at/de/520.htm>, pristupljeno 22. svibnja 2025.).

³² Urlić, *U spomen 1914.-1918.*, 10, 115, 117.

³³ Urlić, *U spomen 1914.-1918.*, 117.

uzviknulo: „Živjeli dalmatinski vojnici! Živjela cjelokupna hrvatska vojska!“³⁴ O svečanosti otvorenja toga spomenika pisao je tada i *Ilustrovani list*, a uz tekst su objavljene dvije fotografije, od kojih je važnija ona sa svečanim uzvanicima iza kojih se dobro vidi kameni vitez na prednjoj strani spomenika³⁵ (vidi sliku 1).

Slika 1. Spomenik u Vepricu, izvorno stanje (IZVOR: Velimir Urlić, *U spomen 1914.-1918. Makarsko primorje, Makarska: Gradski muzej Makarska, 2007.*, 116.)

Slika 2. Spomenik u Vepricu, prikaz sv. križa (IZVOR: Velimir Urlić, *U spomen 1914.-1918. Makarsko primorje, Makarska: Gradski muzej Makarska, 2007.*, 117.)

Prvo oštećivanje spomenika zabilježeno je 5. studenoga 1918., kada su dvojica župnih vikara u pratnji razjarene mladeži krenula put spomenika teretnim automobilom iz Makarske. Tom su prilikom porazbijali ukrasne vijence na spomeniku te su vitezu otkinuli glavu, koju su zatim poštom poslali dijecezanskom biskupu. Veselo su se uz pjesmu vratili u Makarsku, a u literaturi nema spomena o tome jesu li kažnjeni za svoj postupak, ili možda nagrađeni. Međutim, uz opis te zgode priložena je fotografija spomenika iz nepoznate godine, no kako na njoj dominira broj 33, odnosno 1933., pretpostavljamo da je riječ o toj ili nekoj od nadolazećih

³⁴ Urlić, *U spomen 1914.-1918.*, 115–116.

³⁵ „Spomenik dalmatinskim vojnicima u Makarskoj.“, *Ilustrovani list*, 4, 1917, br. 9, 196.

godina. Nekadašnji vitez potpuno je nestao, naprosto je otklesan, a njegovo mjesto zauzima veliki križ, isklesan kao da je izrađen od drvenih oblica. Ispod njega se nalazi natpis „SVETA GODINA“. Lijevo od njega stoji „U KRIŽU“, a desno „JE SPAS“, dakle „u križu je spas“, dok je na podnožju uklesano „ZDRAVO KRIŽU NADO JEDINA!“. Ispod središnjeg lovor-vijenca uklesan je natpis napisan u dva reda: „KLANJAMO SE TEBI KRISTE I BLAGOSLIVLJAMO TEBE // JER SI PO SVETOM KRIŽU SVOJEM SVIJET OTKUPIO“³⁶ (vidi sliku 2).

Nije poznato kada je spomenik dalmatinskim vojnicima preuređen u spomenik svetom križu ni tko je to odobrio. Također se ne zna kada je posve uklonjen, no sigurno je da mu danas nema traga.³⁷ Pretpostavka je da je uklonjen zbog uklesanoga carskog dvoglavog orla, ali pravi razlozi za sada nisu poznati.

Prije spomenutom pozivu središnjih vlasti sigurno su se odazvale općine Korčula i Janjina i oba su mjesta u početku formirala svoj Odbor za podignuće spomenika. Spomenik u Janjini trebao je biti u parku posred naselja, no spomenik nikada nije realiziran. Nije poznato zašto. Krajem 1916. civilne vlasti odlučuju se za podizanje spomenika u parku Hober³⁸ u Općini Korčula, južno od samoga grada Korčule, koji je 1898. nazvan *Bašča Franje Josipa I.* u čast njegova 50. vladarskog jubileja. Pretpostavka je da su tada gradske vlasti odlučile urediti gradski park izdvojivši u idućih nekoliko godina znatnu svotu za krčenje i popločavanje staza, sadnju drveća i postavljanje kamenih klupa za sjedenje. Sa službenim statusom i stupnjem uređenja sve se više građana okupljalo u parku, osobito za blagdana, kada se okupljalo mnoštvo ljudi kako bi slušali koncerte limene glazbe.³⁹

Odbor za podignuće spomenika iz Janjine priredio je 1917. zabavu na dan zaštitnika župe sv. Vlaha u mjesnoj sokolani kako bi se prikupila potrebna novčana sredstva. Pritom su se skupljali dobrovoljni prilozi za realizaciju projekta. Novčani doprinos dali su: Aprovizacije iz Žrnova i Lumbarde, Blagajna uzajamne vjeresije, Hrvatska pučka štediona, Kotarska zaklada za udovice i siročad, Hrvatsko pjevačko društvo sv. Cecilije, Đuro Sessa, don Božo Trojanis i stanov-

³⁶ Urlić, *U spomen 1914.-1918.*, 117.

³⁷ Urlić, *U spomen 1914.-1918.*, 9; Barčot, *Prešućeni rat*, 250.

³⁸ Naziv Hober ustalio se krajem 19. stoljeća, a do danas nije jasno je li park dobio ime prema utemeljitelju parka Hobertiju Rafi Arneriju, načelniku Općine Korčula od 1871., ili prema nazivu predjela Ober (njem.: gore), kako stoji na karti iz 1830-ih (Željko Španjol, Boris Dorbić, Nikola Vrh, Ivana Gašparović, Ivan Tolić i Milan Vojinović, „Vegetacijska i dendrološka obilježja park-šume Hober u Korčuli“, *Šumarski list*, 144, 2020, br. 7–8, 410).

³⁹ Španjol i drugi, „Vegetacijska i dendrološka obilježja“, 410–412.

nici Lumbarde. Bilo je prikupljeno 24.000 kruna, a izgradnju je najvećim dijelom financirala Općina Korčula.⁴⁰ Nije poznato koliko je projekt ukupno koštao.

Zadatak izrade nacрта i spomenika povjeren je nastavniku kamenarstva korčulanske obrtne škole Václavu (Vjenceslavu) Bardi,⁴¹ podrijetlom Čehu, koji je radio na tome projektu punih osam mjeseci, što za radnim stolom, što na mjestu podizanja, pa je kotarski poglavar tražio da ga se zbog toga odlikuje Križem za zasluge u ratu III. razreda. Za potrebe prijevoza kamena s Vrnika na obali je izgrađen mol i pristupni put do mjesta podizanja. Na podizanju spomenika radili su još: kovač Antun Depolo, Bartul Biliš, Donko Foretić, Jakov i Stjepan Damjanović, Ivan Gerichevich, Antun de Simon, Jaroš Mihalek i Franjo Fabris te obitelj Giunio. Spomenik je postavljen na ulazu u korčulanski gradski park Hober, koji će prigodno promijeniti naziv u Bašću Franje Josipa I. Do spomenika vodi dvostruko stubište na kojem je natpisna ploča „PALIM // VOJNICIMA // OPĆINE KORČULANSKE // P. // 1917.“⁴² Sam spomenik iznimno je umjetničko dostignuće izgrađeno u secesijskom stilu, ukupne visine oko 7 metara. Riječ o visokome vitkom obelisku ukrašenom s prednje strane velikim uspravnim brončanim mačem, dok na bočnim stranama stoje brončani lovor-vijenci. Na vrhu obeliska nalazi se kameni planet Zemlja, a u podnožju brončana lovor-traka iznad koje je uramljena kamena ploča s imenima dvadeset i četvorice⁴³ poginulih vojnika.⁴⁴

⁴⁰ Barčot, *Prešućeni rat*, 247–248.

⁴¹ Václav Barda radio je kao nastavnik kamenarskog tečaja u Selcima na Braču, a 1913. – 1919. bio je stručni nastavnik kamenarstva i matematike u Strukovnoj školi usavršenja za klesare u Korčuli. Pod njegovim nadzorom učenici su izradili bistu Lava Tolstoja, postavljenu 1914. u parku u Selcima na Braču. Njegov najpoznatiji projekt jest spomenik poginulima u Prvome svjetskom ratu u parku Hober („Barda, Vjenceslav“, *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., <https://hbl.lzmk.hr/clanak/1310>, pristupljeno 23. svibnja 2025.).

⁴² Alena Fazinić, „Spomenici i spomen-ploče u gradu Korčuli“, *Godišnjak grada Korčule* 6 (2001.), Gradski muzej Korčula, Korčula 2001, 362, 355–377.

⁴³ U literaturi se navode 23 poginula, bez imena (Barčot, *Prešućeni rat*, 248), ali s obzirom na to da je ploča jako oštećena atmosferilijama i protokom vremena, posebice njezina desna strana, upitno je je li to točno. Bez navođenja izvora Gulin navodi 24 puna imena i prezimena, i to redom: Pjerotić Niko V(inkov), Tasović Miho I(vanov), Vilović Alek(sandar) p(o)k. J(osipa), Kandija P(avo) p(o)k. A(nte), Fabris Antun N(ikolin), Foretić Niko p(o)k. V(inka), Vilović And(rija) Fr(anjin), Piantanida P(etar) M(arkov), Jeričević Vinko A(ntin), Željковиć Juraj Iv(anov), Sansović Ante p(o)k. D(rage), Šale Iv(an) Ant(in), Radovanović P(etar) Fr(anjin), Šestanović N(ikola) p(o)k. St(anka), Curać M(arko) p(o)k. Iv(ana), Kršinić Ante p(o)k. D(rage), Šestanović N(ikola) R(okov), Mušić A(nte) Nikolin, Mušić N(ikola), Šestanović F(ranjo) St(jepanov), Botica Nik(ola) P(etrov), Unković Nik(ola) Čendo (sic!), Bernardi Bernardo P(etrov) i Botica Škafo Nikola I(vanov) (Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 724).

⁴⁴ Barčot, *Prešućeni rat*, 248; Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 724–725.

Na svečanom otkriću spomenika održanom 4. kolovoza 1917. bili su prisutni namjesnik Dalmacije Mario grof Attems i kontraadmiral Hugo Zaccaria iz Šibenika te brojni niži dužnosnici i dostojanstvenici, a samu svečanost kroničar je ocijenio veličanstvenom. Namjesnik je u svojem govoru zaželio da spomenik budi u budućim naraštajima plemenitu težnju boljoj budućnosti domovine, po uzoru na junake kojima je podignut. Među ostalim, rekao je: „Korčulanski junaci u sadašnjem golemom ratu, u bezbroj bitaka, u srpskim šumama, u karpatskim klancima, na hridinama Krša, na obalama Soče, na jadranskim valovima, svugdje su se, uz ostalu svoju dalmatinsku braću, kao lavovi borili za česara svoga, za otadžbinu svoju.“ Namjesnik je tom prigodom dobio povelje počasnoga građanina šest kotarskih općina otoka Korčule, a idućih je nekoliko dana proveo u gradu Korčuli primajući delegacije građana. Sve je prošlo u savršenom redu ako je vjerovati većini novinskih natpisa.⁴⁵ Jedini članak koji odskaače od te idilične slike objavile su 11. kolovoza 1917. novine *Prava Croena Hrvatska*, gdje piše: „Lijepa je i plemenita bila namisao, da se podigne spomenik palim junacima, ali je opće mnijenje, da je stvar preuranjena i u nezgodno vrijeme pala, kad nas sa svih strana okružuju silni požari, a po obližnjim mjestima osobito Blatu, Pupnatu, Račišću i Lumbardi haraju trbušne pošaline, srdobolja i tifus. Od silne pak suše sve je izgorjelo u poljima, jedino se još loza drži; ribolov slab, pak je narod upućen jedino na ono malo dekagrama pšenice i kukuruza od aprovizacije, a stime se ne dade ni živiti ni umrijeti.“⁴⁶

Taj spomenik specifičan je po tome što je preživio raspad Monarhije i postoji dan-danas u gotovo nepromijenjenom obliku (vidi sliku 3). Pretpostavlja se da je talijanska okupacija otoka u neposrednom poraću spriječila devastaciju spomenika, što se dogodilo dobrom dijelu spomenika izvan okupacijske zone, ali pravi razlozi za sada nisu poznati. Isto je i s njegovom ulogom u komemorativnim praksama međuratnoga razdoblja, jer je neku ulogu imao, s obzirom na to da postoji sačuvana fotografija iz 1921. gdje predstavnik vojske Kraljevstva SHS polaže vijenac pokraj toga spomenika.⁴⁷

⁴⁵ Barčot, *Prešućeni rat*, 249.

⁴⁶ Škiljan, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji*, 75.

⁴⁷ Barčot, *Prešućeni rat*, 250, 313.

Slika 3. Spomenik u park-šumi Hober, Korčula. (fotografirala Ela Jurdana)

Unutar franjevačkog samostana u Zaostrogu početkom veljače 1917. postavljena je na zid samostanskog vrta spomen-ploča „junacima Gornjeg Primorja“, koja se danas nalazi u Lapidariju samostana u Zaostrogu. Nacrt ploče veličine 54 x 113 x 9 cm izradio je zapovjednik lokalnoga vojnog odjeljenja natporučnik Rothermann⁴⁸, koji je 14. listopada 1916. od gvardijana zatražio i dobio odobrenje za postavljanje spomen-ploče. Sav potreban materijal za izradu i postavljanje ploče vojnicima je darovao gvardijan. Dana 11. siječnja 1917. ploča je bila dogotovljena i postavljena s natpisom „JUNACIMA OPĆINE GRADAC“, na što ih je gvardijan upozorio na netočnost službenog naziva područja. Ubrzo je ploča prepravljena te je stavljena nova s točnim natpisom „JUNACIMA // OPĆINE // GOR(NJE) PRIMORJE // 1914.-19.“. Prema kronici Franjevačkog samostana Zaostrog, ploču i reljef povrh nje isklesao je neki vojnik u Makarskoj, kojemu nije ostalo sačuvano ime.⁴⁹

⁴⁸ Za sada nije sa sigurnošću utvrđeno je li riječ o istome natporučniku Rothermannu, koji je osmislio spomenik u Vepricu.

⁴⁹ Urlić, *U spomen 1914.-1918.*, 117.

Unatoč nejasnoćama oko broja spomenika podignutih u Zadru tijekom rata, ipak postoji mogućnost da je 1918. bio podignut spomenik za sve dalmatinske vojnike poginule u Prvome svjetskom ratu, a nalazio se ispred zgrade pošte na Trgu Tagethoff.

Inicijativa za postavljanje spomenika potekla je sredinom kolovoza 1916. od zapovjednika Zadra potpukovnika Sertića, a Zadar je izabran kao glavni grad pokrajine. Pokroviteljstvo nad izgradnjom spomenika prihvatio je namjesnik Mario grof Attems, koji je priložio tisuću kruna za podmirenje troškova. Na konstituirajućoj sjednici osnovano je nekoliko odbora: Počasni su činili predsjednik Dalmatinskog sabora dr. Vicko Ivčević, predsjednik Prizivnog suda Vjekoslav pl. Benedetti, nadbiskup dr. Vinko Pulišić i episkop Dimitrije Branković; Administrativni odbor činili su dvorski savjetnici Franjo grof Thun-Hohenstein, Franjo pl. Rubelli Sturmfelts i Ivan Tychi, financijski prokurator Metličić i pukovnik Oton Selinka; Tehničko-umjetnički odbor dvorski savjetnici Petar Novaković, Leopold Golf i Bogoslav Müller, državni odvjetnik Oscar Marcocchia, građevinski savjetnik Ćiril Iveković i školski savjetnik Krsto Mazzocco; a Odbor gospođa činile su supruge navedenih uglednika. Za predsjednika Odbora za podizanje spomenika izabran je Franjo grof Thun-Hohenstein, za blagajnika direktor podružnice Austro-ugarske banke Perschak, a za perovođu kotarski povjerenik Visio.⁵⁰

Nacrt za spomenik izradio je umjetnik Bruno Bersa,⁵¹ školski savjetnik. Spomenik je trebao biti u obliku obeliska s dvoglavim orlom na vrhu i simbolima vojničkih rodova: pješaštva, topništva i konjaništva, ispod kojih su bile položene zastave dalmatinskih pukovnija. Na prednjoj strani stupa bila je lađa po uzoru na *Viribus Unitis*, izrađena od drva u formi bareljefa, i mogla je poslužiti za zabijanje dobrotvornih čavala u korist Zaklade za udovice i siročad dalmatinskih vojnika. Plan je bio da spomenik bude što jeftiniji, pa je vojna uprava preuzela na sebe podmirenje svih troškova materijala i izrade. Kamen za spomenik trebalo je dobiti iz Trogira, a otkrivanje je bilo određeno za 2. prosinca 1916., što je

⁵⁰ „Ratni spomenik u Zadru“, *Narodni list*, 55, 1916, br. 64, 12. kolovoza 1916., 2. Za navođenje punih imena velikodostojnika korišten je: Škiljan, *Provi sojetski rat u Dalmaciji*, 76–77.

⁵¹ Bruno Bersa (Zadar, 12. 10. 1863. – 18. 2. 1932., Zadar), kipar. Brat pisca i arheologa Josipa te skladateljâ Blagoja i Vladimira. Završio je gimnaziju u Zadru, kadetsku školu u Trstu te *Staatliche Gewerbeschule* (obrtnu školu) u Innsbrucku. Služio je kao poručnik u pješačkim pukovnijama u Splitu, Zadru i Innsbrucku, gdje je bio nastavnik crtanja u vojnoj školi. Napustio je vojni poziv u činu natporučnika (1897.), studirao je kiparstvo na *Akademie der bildenden Künste* u Beču, a usavršavao se u Parizu. Predavao je francuski jezik i crtanje u Višoj realnoj gimnaziji u Zadru. („Bersa, Bruno“, *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025; <https://hbl.lzmk.hr/clanak/bersa-bruno>, pristupljeno 21. svibnja 2025.).

godišnjica stupanja na prijestolje Franje Josipa I.⁵² Za sada nismo uspjele pronaći podatke o tome je li spomenik uopće podignut i, ako jest, kada je to bilo. Na jednoj od rijetkih sačuvanih fotografija nalazi se zapaljeni spomenik, za koji autor kaže da je spomenik poginulim Dalmatincima, ali i „Okovana ratna ladja“, i taj se spomenik izgledom znatno razlikuje od opisanoga jer ima znatno više drva negoli se spominje u članku.⁵³ Doduše, moglo je doći do promjene inicijalnog projekta, no pitanje je je li riječ o istome spomeniku, što bi svakako trebalo dodatno istražiti.

Jedini trag o tome spomeniku, ili spomenicima, nalazimo u rubrici „Današnji događaji u Zadru“ iz 1918. gdje samo kratko stoji: „Jedna grupa manifestanata srušila je spomenik ‘Okovane ratne ladje’ na Novoj obali, koji još nije bio ni otkriven, i bez buke skinula je s ureda sve austrijske grbove.“⁵⁴ Ništa više. Paljenje se ne spominje, što ne znači da ga nije bilo, posebice nakon što su talijanske vlasti zaposjele Zadar. Teško je reći jesu li upravo one odmah zapalile spomenik, porušile ga i zatim posve uklonile, kako je navedeno u literaturi,⁵⁵ ili je dio toga ipak učinilo lokalno stanovništvo.

Tijekom rata sigurno je bilo zamišljeno više projekata negoli je nama poznato, a jedan od najspektakularnijih trebala je biti spomen-kapela palim vojnicima 22. c. i kr. pješačke pukovnije *Grof Lacy* koja bi se izgradila u Sinju ili nekome drugom gradu. Ideja za izgradnju došla je od pukovnijskih časnika početkom 1915., ali je iz opisa građevine posve jasno da je izgradnja mogla započeti tek nakon završetka rata. Predviđena kapela trebala je biti izgrađena u „narodnom stilu“, sva od kamena u unutrašnjosti i staklenoga krova, kako bi svjetlost mogla obasjavati imena poginulih vojnika poredanih po zavičajnim općinama, upisanih na zidove kapele zlatnim slovima, abecednim redom. Ispod kapele nalazila bi se kripta u kojoj su mogli biti pokopani nositelji zlatne kolajne za hrabrost, bez obzira na trenutak smrti.⁵⁶

Izvedba same kapele ovisila bi o količini prikupljenih sredstava, ali do toga nikada nije došlo. Umjesto toga veterani iste pukovnije postavili su 12. rujna 1937. spomen-ploču svim poginulim suborcima ispod križa u grobnoj kapelici maršala Franza Moritza von Lacyja u tadašnjem Neuwaldegerparku, danas je

⁵² „Ratni spomenik u Zadru“, *Narodni list*, 55, 1916, br. 64, 12. kolovoza 1916., 2.

⁵³ Oršolić, *Dalmatinska pješačka pukovnija*, 251–252. bilj. 567, slika 21.

⁵⁴ „Manifestacije po gradu.“, *Narodni list*, 57, 1918, br. 51, 31. listopada 1918., 3.

⁵⁵ Oršolić, *Dalmatinska pješačka pukovnija*, 251.

⁵⁶ „Spomen kapela za poginule vojnike.“, *Narodni list*, 54, 1915, br. 12, 10. veljače 1915., 2.

to Schwartzerbergpark u Beču. Na ploči veličine 100 x 77 cm piše: „Dem Andenken // der toten Helden des dalmat. // k. u. k. Infanterieregiments // GRAF von LACY Nr. 22 // 1914 – 1918“⁵⁷ Osim toga spomen-obilježja, poznat je još samo jedan spomenik podignut pripadnicima te pukovnije na brdu Sveta Gora (*Monte Santo*) kod Nove Gorice (Slovenija), podignut u ljeto 1917., koji postoji i danas.⁵⁸ S obzirom na slabu istraženost teme postoji mogućnost da ih ima još, no za sada nisu pronađeni niti se išta zna o potencijalnim okolnostima njegova podizanja.

U gradu Visu tijekom veljače 1916. prikupljan je novac za podizanje spomenika junacima podmornice U-12⁵⁹, no nije nam posve jasno zašto upravo tamo, a ne širom Jadrana. Ukupno je skupljeno 240 kruna, koje su zatim poslone na adresu Kreditne banke u Beču, gdje je bilo sjedište Odbora za podignuće spomenika posadi podmornice, a pod predsjedanjem Josipa grofa Thun-Hohensteina, koji je i pokrenuo tu skupljačku akciju.⁶⁰ Osim te vijesti, drugih vijesti o tome spomeniku za sada nismo uspjele pronaći niti nam je poznato je li spomenik ikada podignut.

Međuratno razdoblje i Drugi svjetski rat

Nakon raspada Monarhije Dalmacija ulazi u sastav Države Slovenaca, Hrvata i Srba, koja 1. prosinca 1918. ulazi u državni savez s Kraljevinom Srbijom i nastaje nova državna zajednica Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Mijenjanje političkog uređenja bilo je popraćeno napetostima na terenu, posebice na

⁵⁷ Oršolić, *Dalmatinska pješačka pukovnija*, 251, 253.

⁵⁸ Tado Oršolić, „Dalmatinske pukovnije u posljednjoj godini Prvoga svjetskog rata – s naglaskom na dalmatinsku 22. i 122. carsko i kraljevsku pješačku pukovnicu“, u: Tado Oršolić (ur.), *Završetak Prvoga svjetskog rata u Dalmaciji: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog 5. studenoga 2018. u Svečanoj dvorani Sveučilišta u Zadru*, HAZU Zavod za povijesne znanosti u Zadru – Sveučilište u Zadru, Zagreb – Zadar 2021, 159.

⁵⁹ Podmornica U-12 proizvedena je u brodogradilištu *Whiteheada* u Rijeci (1908. – 1911.) i stavljena je u službu 21. kolovoza 1914. Sudjelovala je u okršajima s francuskim brodovljem krajem 1914., nakon čega njihova flota više nije ulazila u Jadran. Nastavila je biti vrlo aktivna, pa je često bila na popravcima i nadogradnjama u brodogradilištima u Puli i/ili u Trstu. Tijekom kolovoza 1915. krstarila je morem ispred Venecije, gdje su Talijani postavili vrlo gusta nova minska polja. Naletjela je na minu 12. kolovoza 1915. i potopila se, nitko nije preživio. Krajem iste godine izvučena je te je izrezana u Arsenalu u Veneciji, a posada je pokopana na groblju San Michelle u Veneciji sa svim vojnim počastima (Jiří Novák, *Austro-Hungarian Submarines in WWI*, Stratus, Sandomierz 2011, 55; Zvonimir Freivogel, *Austrougarske podmornice*, Despot Infinitus, Zagreb 2019, 56–57; <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=70-71&C=12>; https://hr.wikipedia.org/wiki/Popis_austro-ugarskih_podmornica, pristupljeno 22. svibnja 2025.).

⁶⁰ „Za spomenik junacima ronilice XII.“, *Smotra dalmatinska*, 29, 1916, br. 15, 19. veljače 1916., 2.

jadranskoj obali, gdje su Talijani požurili okupirati što veći dio Dalmacije prije negoli ih mirovni pregovori zaustave. Tu je veliku ulogu imala Talijanska ratna mornarica, dok u pojedine gradove, poput Dubrovnika, uplovljava Francuska ratna mornarica. Srbijska vojska napredovala je u isto vrijeme kopnom i cilj joj je bio što prije doći u Split, pa se i ona poslužila brodom. U splitsku su luku idućih nekoliko godina sve do potpisivanja mirovnog sporazuma neprestano uplovljavali francuski, britanski, američki i talijanski brodovi. Neki od njih ostajali su po nekoliko mjeseci i snažno su utjecali na život grada.⁶¹

Budući da je novoosnovano Kraljevstvo SHS, kasnije nazvano Jugoslavija, u svojem sastavu uključivalo i pobjednike i poražene, pa su pojedine bitke za neke bili dani pobjede, a za neke dani poraza, obilježavanje ratnih stradanja bilo je svedeno na najmanju moguću mjeru. Kada govorimo o državnim komemorativnim praksama koje se odnose na sjećanje na pale u Prvome svjetskom ratu, one su bile propisane otpisom Ministarstva vera od 30. srpnja 1919., kada je odlučeno da stalne „državne i narodne svetkovine“ u čitavom kraljevstvu budu na Vidovdan (28. lipnja), što je trebao biti dan kada se na svečan način slavi „spomen izginulim borcima za vjeru i otačbinu“. Važnost toga dana potvrđena je donošenjem Ustava iz 1921. upravo na taj dan, čime mu je pridodan element dana državnosti, te je određeno da se na taj dan komemoriraju svi oni koji su pali za „otadžbinu“ u svim bogomoljama svih vjera u državi. Između dva rata na taj se dan organiziraju vojne parade, sokolski sletovi (Ljubljana, Zagreb, Beograd), aeromitinzi, konjičke trke (Beograd, Niš), bakljade i slične manifestacije. Vidovdan kao „dan pomena palima u ratu“ potvrđen je i 1929. Zakonom o praznicima, gdje piše da se na Vidovdan u „bogomoljama“ obilježava „pomen junacima izginulim u minulim ratovima“, što je u praksi uglavnom značilo odavanje počasti srpskim vojnicima. Do 1930. težište komemorativnih aktivnosti u Kraljevini Jugoslaviji bilo je locirano isključivo u srpskim zemljama, a od tada se s promjenom društvenih okolnosti polako širi na Sloveniju i Hrvatsku. Vidovdan je s vremenom gubio na važnosti kao praznik, pa ga mjesni tisak nakon proglašenja

⁶¹ Više o tome vidjeti: Zdravka Jelaska Marijan, „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918. – 20. siječnja 1919.)“, u: Zlatko Matijević (ur.), *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2010., 155–170; Marija Benić Penava i Daniel Dujmić, „Dolazak Francuske ratne mornarice u vojske Kraljevine Srbije u Dubrovnik 1918.“, u: Tado Oršolić (gl. ur.), *Završetak Prvog sojetskog rata u Dalmaciji. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. studenog 2018. u Svečanoj dvorani Sveučilišta u Zadru*, HAZU Zavod za povijesne znanosti u Zadru – Sveučilište u Zadru, Zagreb – Zadar 2021., 179–198; Karmen Hrvatić, „Ratni brodovi u splitskoj luci od 1918. do 1924.“, *Kulturna baština*, 46, 2007, br. 34, 157–172.

Banovine Hrvatske vrlo rijetko spominje. Uz državne praznike službeni su bili i vjerski blagdani, koji su se, naravno, razlikovali ovisno o konfesiji. U Hrvatskoj su jedni od najvažnijih bili Svi sveti (Dan mrtvih, 1. studenoga) te Dušni dan (2. studenoga), kada su hrvatski građani tradicionalno pohodili groblja i ujedno komemorirali svoje stradale u Prvome svjetskom ratu.⁶²

Dio komemorativnih svečanosti odvijao se tijekom svečanog otkrivanja spomenika svih vrsta stradalima u Prvome svjetskom ratu, kojih u Dalmaciji nema previše, ali su u svečanost bili uključeni mještani i suborci, a najmanje službene civilne i vojne vlasti.⁶³

Spomenik za stradale vojnike iz Kijeva podignut je vrlo vjerojatno 1920. na glavnome mjesnom groblju uz crkvu sv. Mihovila na brežuljku Glavica.⁶⁴ Spomenik je u obliku krnje piramide od naslaganoga neobrađenog kamena na vrhu koje je nekoć bio drveni križ, a danas je metalni (vidi sliku 4).

Slika 4. Spomenik u Kijevu (IZVOR: Ante Kovačević, *Kijevu i okolica kroz stoljeća, Kijevu: Općinsko poglavarstvo Općine Kijevu – Općinsko vijeće Općine Kijevu*, 2008., 120.)

⁶² Ljiljana Dobrovšak, „Zaboravljeni rat“, *Novi Magazin*, br. 556, 2021, Beograd 23. prosinca 2021., 56–61.

⁶³ Koji su praznici slavljani u Dubrovniku i kako je to izgledalo, vidjeti u: Franko Mirošević, „Događanja u Dubrovniku u svjetlu pisanja lista *Dubrovačka tribuna* 1919.-1931.“, *Historijski zbornik*, LXXIII, 2020, br. 1, 116–122.

⁶⁴ <https://www.tourist-ad-guide.com/opcine/opcina-kijevo/>, pristupljeno 26. svibnja 2025.

Sama piramida podignuta je na uzdignutom platou, a do nje sa svih strana vode dvije kamene stepenice. Sa svake strane piramide bile su postavljene kamene ploče s natpisima na hrvatskome i latinskome jeziku. Na jednoj od njih još je uvijek vidljiv natpis: „MILITIBUS UNIVERSIS TERRA MARIQUE PEREMPTIS IMANI BELLO NUPER COMPOSITIO MCMXIV-MCMXVIII“, što bi značilo: „Svim vojnicima na kopnu i moru koji poginuše u tom strašnom ratu 1914.–1918.“ Na prednjoj (istočnoj) strani spomenika bila je kamena ploča s tekstem: „U SPOMEN HRABRIH VOJNIKA PALIH U SVJETSKOM RATU 1914–1918“. Istovjetan tekst napisan na ćirilici nalazio se na južnoj strani spomenika, dok je na sjevernoj strani bio tekst na latinskome jeziku, vjerojatno onaj gore navedeni, te godina 1920. kao godina podignuća spomenika. U literaturi stoji: „Nedaleko od spomenika je velika kamena ploča s imenima i prezimenima poginulih vojnika u tom strašnom ratu, a njih je mnogo⁶⁵. Cijeli ovaj memorijalni kompleks trebalo bi obnoviti i zaštititi.“ No nismo sigurne ima li se što zaštititi nakon godina okupacije za vrijeme Domovinskoga rata, kada je spomenik teško devastiran jer su otučeni svi tekstovi s kamenih ploča.⁶⁶

Zahvaljujući radu lokalnih entuzijasta, znamo da su imena navedena na spomeniku napisana nepotpuno, ne nužno i krivo, s obzirom na to da ne navode sve elemente uvriježenog načina pisanja imena u ruralnoj zajednici toga područja. Povrh toga ispostavilo se da su najmanje 53 stanovnika Kijeve poginula u Prvome svjetskom ratu i za sada nema objašnjenja zašto su neki navedeni na spomeniku, a drugi nisu.⁶⁷ Isto tako, spominju se svega šestorica povratnika u zavičaj kao trajni fizički invalidi,⁶⁸ iako se nama čini da bi taj broj ipak morao biti veći.

Spomenik koji je podignut u Žrnovu (zaselak Prvo Selo) na otoku Korčuli nalazi se u središtu sela, uz cestu Korčula – Velika Luka, na prostoru gdje se odvaja stara cesta prema Pupnatu (Priko vrhova) i cesta prema Lumbardi (Priko

⁶⁵ Na dvije kamene ploče, postavljene jednu uz drugu, uklesano je 35 imena. Na lijevoj ploči navedeni su: Anić Joko, Antunović Mate, Arambašić Andrija, Bajan Luka, Barić Joko, Bubić Nikola, Cicvarić Božo, Čato Marko, Čivro Ante, Elkaz Ivan, Ercegovac Petar, Ercegovac Jure, Ercegovac Luka, Gojević Cvitko, Gojević Ivan, Gojević Mate, Gojević Jure i Gojević Marko. Na desnoj ploči navedeni su: Gojević Marko, Gašpar Toma, Gašpar Ilija, Kovačević Marko, Koreta Jure, Maloča Božo, Maloča Luka, Maloča Mijo, Orlić Stipan, Orlić Petar, Radić Ivan, Slavić Petar, Teskera Cvitko, Validžić Božo, Vujić Pava, Vujić Cvitko i Vujić Petar (Ante Jurić-Arambašić, *Kijevski žrtvoslov ratova dvadesetog stoljeća*, Zagreb 2005, 16–17).

⁶⁶ Ante Kovačević, *Kijevo i okolica kroz stoljeća*, Općinsko poglavarstvo Općine Kijevo – Općinsko vijeće Općine Kijevo, Kijevo 2008, 120; Jurić-Arambašić, *Kijevski žrtvoslov*, 16, 39–40 (fotografije).

⁶⁷ Jurić-Arambašić, *Kijevski žrtvoslov*, 19–20 (popis), 21–39 (biografije pojedinaca).

⁶⁸ Kovačević, *Kijevo i okolica*, 125.

klokolina). Onodobna periodika nazvala ga je „Spomenik slobode“, „mile i zlatne slobode postignute 19. travnja 1921.“.⁶⁹ To je prvi dan nakon što su Talijani napustili selo jer ih je na to obvezivao Rapalski ugovor potpisan 12. studenoga 1920., čime je nakon 22 mjeseca završila talijanska okupacija otoka.⁷⁰ Doduše, spomenik uključuje i ratne godine, što znači da bi mogao biti posvećen i poginulima u Prvome svjetskom ratu.

Podizanje spomenika pokrenuto je zaslugom glavaru sela Antuna Milata (1869. – 1950.), a uz sudjelovanje posebnog odbora. Nacrt spomenika izradio je Václav Barda, učitelj Državne obrtničke škole u Korčuli, koji je do tada već imao iskustvo u izradi spomenika u parku Hober u Korčuli. Sve ostale radove oko vađenja, obrade i klesanja kamena te same izrade spomenika vodio je kamenoklesarski poduzetnik Vlaho Skokandić (pok. Marina) uz pomoć lokalnih majstora. Spomenik je svečano otkriven 16. svibnja 1921., u prisutnosti svih mještana Prvoga Sela i ostalih zaselaka Žrnova te brojnih gostiju iz okolnih sela Općine Korčula. Spomenik je u obliku četverostrane piramide i podijeljen je na osam kamenih dijelova izrađenih od lokalnog kamena, tzv. pigavca, izvađenog iz kamenoloma na Golubici. Spomenik je postavljen na tri dodatne prilično visoke betonske stepenice, pa se čini da je sokolić raširenih krila od mjedi na vrhu piramide još viši od nominalna 4 metra. Na svakom segmentu ispisana je po jedna godina 1914. – 1921., odnosno godine od početka Prvoga svjetskog rata pa sve do kraja talijanske okupacije. Na dijelu kamena s 1921. godinom bilo je isklesano sunce sa zlatnim zrakama, a u podnožju tekst: „Postavljen // na dan oslobođenja // od talijanske okupacije // 19. IV. 1921.“ S četiri strane piramide postavljena su četiri stupa u obliku krnje piramide visoka 150 centimetara. Između njih je bila postavljena željezna šipka s četiri krivudave ručke koja je tijekom Prvoga svjetskog rata korištena za postavljanje bodljikave žice na bojišnicama⁷¹ (vidjeti sliku 5).

Uza spomenik je 1933. bio postavljen drveni stup visok 25 metara, na kojemu se svake nedjelje ili za crkvenih blagdana vijorila velika hrvatska zastava, koju je svakog jutra dizao i navečer spuštao Antun Brčić Mrlušin. Stjecajem ratnih okolnosti Talijani su početkom Drugoga svjetskog rata okupirali Korčulu. Spomenik oslobođenju od talijanske vlasti bio im je trn u oku, pa su ga u ljeto 1941. odlučili uništiti zajedno sa stupom za zastavu. Prisilili su lokalne stanovnike, starca i mladiće, da otuku tekst isписan u podnožju spomenika i sunce sa zrakama uz

⁶⁹ „Spomenik slobode“, *Narodna svijest*, 3, 1921, 3. svibnja 1921., 2.

⁷⁰ Pavle Bakarić, „Spomenik oslobođenju od talijanske okupacije 1921.“, *Godišnjak grada Korčule*, 7, 2002, Gradski muzej Korčula, Korčula, 285, 288.

⁷¹ Bakarić, „Spomenik oslobođenju“, 288–292.

uklesanu 1921. godinu. Tako oskvrnjen spomenik ostao je do 1985. godine, kada ga obnavlja Marin Belić, susjed koji je živio neposredno uza spomenika, a ujedno i vrsni kamenoklesar. Tekst s otučene ploče rekonstruiran je po sjećanju, iako nitko nije bio siguran kako je tekst točno glasio. Postavio je i sokolića na vrh, no on je ubrzo ponovno otpao, tako da ga danas nema.⁷²

Slika 5. „Spomenik slobode“ u Žrnovu, Korčula
(fotografirao Mladen Klemenčić)

⁷² Bakarić, „Spomenik oslobođenju“, 293–294.

Još uvijek nije potvrđeno jesu li trenutno napisani tekst i prvobitni tekst istovjetni, no spomenik je najbliže svojem originalnom izgledu što može biti s obzirom na okolnosti.

U novoj crkvi Gospe od Ružarija u Preku na otoku Ugljanu postavljena je spomen-ploča s imenima 62 mještana poginula u Prvome svjetskom ratu.⁷³ Drugih podataka o tome nemamo, a zanimljivo je da se ploča ne spominje prilikom opisa unutrašnjosti nijedne crkve, ni stare ni nove.⁷⁴ Pretpostavka je da je ploča podignuta u međuratnom razdoblju, ali za to trenutno nemamo nikakvu potvrdu.

Jedan od rijetkih spomenika koji postoji i danas u neizmijenjenom obliku jest onaj u Vrbnju na Hvaru, podignut u šumici kod crkvice sv. Josipa, na sjevernim obroncima brda Hum.⁷⁵ Trodijelni betonski spomenik podignut je relativno daleko od naselja, uza staru cestu za Stari Grad, i do spomenika vodi sedam tankih, ali dugačkih betonskih stepenica, koje završavaju betonskim podeustom na kojem je podignuto kameno postolje spomenika. Spomenik „Podigoše iz ljubavi mještani 1928.“, kako stoji ispod uklesanih imena njih trideset i sedmorice⁷⁶ palih. Na gornjemu polukružnom segmentu piše: „Poginulima i umrlim u svjetskom ratu // 1914.–1918“ , a na njegovu je vrhu kameni križ. Izuzev navedenoga na samom spomeniku, ništa drugo nije poznato o tome spomeniku⁷⁷ (vidjeti sliku 6).

⁷³ Oršolić, *Dalmatinska pješačka pukovnija*, 253, bilj. 568.

⁷⁴ <https://www.preko.hr/hr/stranica/kulturne-znamenitosti/12>; <https://www.glas-koncila.hr/na-temeljima-ranokrscanske-crkve-crkva-gospe-od-ruzarija-u-preku/>, pristupljeno 26. svibnja 2025.

⁷⁵ Joško Kovačić, „Spomenici u Vrbnju na Hvaru. O 200. obljetnici posvete župne crkve“, *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*, 33, 1993, br. 3, 259.

⁷⁶ Navedeni su: Kuzma Buratović pok. Ivana, Kuzma Buratović Vickov, Kuzma Buratović pok. Petra, Nikola Buratović pok. Nikole, Đuro Bratanić Ivanov, Ivan Bratanić pok. Nikole Abit. Gimn., Josip Bratanić Mihovilov, Ivan Hladić pok. Vicka, Božo Lušić pok. Cvietka, Đuro Lušić Nikolin Abit. Gimn., Nino Lušić pok. Ivana, Ivan Ljubić Josipov, Ante Matrković pok. Ivana, Jakov Matković Markov, Nikola Matković pok. Ante, Nikola Matković Tomin, Natko Pavičić-Donkić Markov, Ivan Pavičić-Donkić Nikolin, Stjepan Pavičić-Donkić Nikolin, Ante Pavičić Patrov, Ivan Pavičić pok. Jakova, Ivan Pavičić pok. Marka, Krsto Pavičić Jurjev Gimn. VII. raz., Kuzma Pavičić Jurjev, Mijo Pavičić Mihovilov, Ante Račić Stjepanov, Đuro Račić Ivanov, Nikola Račić Ivanov, Petar Regović Nikolin, Petar Regović Petrov, Jere Restović, Luka Tresić pok. Mate, Ivan Tresić pok. Luke, Andrija Vidošević pok. Marina Apsl. prava, Nikola Vidošević pok. Ivana, Marko Vidošević pok. Jakova i Ivan Vodanović pok. Josipa (Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 729).

⁷⁷ <https://www.topohvar.at/topo/orte/vj/vj-mo-01-1>, pristupljeno 26. svibnja 2025.

Slika 6. Spomenik u Vrbnju, otok Hvar (IZVOR: <https://www.topohvar.at/topo/orte/vj/vj-mo-01-1>)

Deset godina nakon završetka Prvoga svjetskog rata talijanske su vlasti u rujnu 1928. u Zadru podigle oltar poginulim Dalmatincima (*Ara ai Caduti Dalmati*) u parku na zapadnoj rivi, danas je to Istarska obala kod Morskih orgulja.⁷⁸ Spomenik je slavio žrtvu 16 Dalmatinaca⁷⁹ koji su poginuli kao dragovoljci u talijanskoj vojsci tijekom rata, čija su imena bila zapisana na prednjoj strani oltara, razdijeljena u dva stupca između kojih se isticao brončani fašio. S obje strane oltara bile se moderne inačice dorskih stupova, visoke 4,5 metara, oblikovane poput zavjetnih svijeća, dok se na samom oltaru kočio rimski orao lagano raširenih krila, na čijem je postolju pisalo „ITALIA“. Simbolika starog Rima bila je prisutna i na prilaznom crno-bijelom mozaiku, na kojem su se isticala velika slova S. P. Q. R. (*Senatus Populusque Romanus*). Na dodatnoj ploči bila su navedena još dvojica dobrovoljaca preminula 1921., iako su nosila posve slavenska imena⁸⁰. Oko spomenika bio je uređen manji park s kamenim klupama predviđenima za sjedenje, a cijeli taj prostor bio je teško oštećen tijekom savezničkih bombardira-

⁷⁸ Oršolić, *Dalmatinska pješačka pukovnija*, 251–252, bilj. 568.

⁷⁹ Bili su navedeni: braća Renato i Egidio Croce, braća Cornelio, Georgio i Ezio Zink-Zini, Ferruccio Fabrovich, Gregorio Linz, Menotti Benevenia, Umberto Lana Francesco Codognato, Rancesco Rismondo i Antonio Tommaseo-Ponzetta (Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 730).

⁸⁰ Bili su to Riccardo Vuccasovich i Spiridone Stojan, za razliku od dragovoljaca na glavnom spomeniku koji su većinom bili Talijani (Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 730).

nja 1943. i 1944., no vjerojatno ne samo u njima, pa je spomenik nakon završetka Drugoga svjetskog rata porušen i posve uklonjen.⁸¹

Na gradskom groblju u Zadru podignuta je 1932. spomen-kosturnica poginulim Talijanima, prebačenima s manjih vojnih groblja na jedno mjesto u sklopu velike akcije fašističkih vlasti pokrenute ubrzo nakon dolaska na vlast u Italiji. Spomenik su izgradili domaći majstori, ali prema glavnim projektima arhitekta Giovanija Greppija⁸² i kipara Giannina Castiglioniija⁸³, koji su imali gotovo monopol na arhitektonska rješenja spomen-kosturnica talijanske vojske.⁸⁴ Spomenik u Zadru prostire se na oko 50 m² u obliku eksedre visoke 4 metra, dok se u sredini polukruga nalaze oltar i križ. U 88 pojedinačnih niša poredanih na četiri okomita kata nalaze se kosti 89 talijanskih vojnika, u pravilu u svakoj niši po jedan. Zatvaranje niša izvedeno je sedrenim nadgrobniim pločama u obliku rimskog luka na kojima su uklesani osobni podaci pokopanog vojnika. Na ulazu u polukrug u kamenu su uklesani natpisi: „Caduti // di // Guerra // 1915 // 1918“ (lijevo) i „Qui // saranno // ricordati // per // sempre“ (desno), odnosno „Pali u ratu 1915-1918“ i „Ovdje bit će zauvijek zapamćeni“. Spomenik se nalazi u dijelu groblja koje je zaštićeno zakonom kao kulturna baština o kojoj skrbi Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, a troškove održavanja podmiruje Republika Italija preko svojega Konzulata u Rijeci. Svakoga 2. studenoga kod toga se spomenika odaje počast Talijanima poginulima u Prvome svjetskom ratu i održava se misa zadušnica u kapelici na talijanskome dijelu groblja. Osim što je to Dušni dan, kada se u Hrvatskoj tradicionalno pohode groblja, ujedno je i godišnjica bombardiranja Zadra 1943. i početka evakuacije Talijana iz grada.⁸⁵

⁸¹ O tome spomeniku više vidjeti: Patrizia Dragoni i Antonija Mlikota, „The Destroyed Italian Monument ‘Ara ai Caduti Dalmati’ in Zadar“, *Ars Adriatica*, 8, 2018, 179–194.

⁸² Giovanni Greppi (Milano, 19. 9. 1884. – 12. 4. 1960., Milano), arhitekt. Iako nije projektirao isključivo vojna groblja, najpoznatiji je upravo po projektima kosturnica u Redipuglii, Monte Grappi, Kobaridu, Zadru, Puli i brojnih drugih ([https://en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Greppi_\(architect\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Greppi_(architect))), pristupljeno 26. svibnja 2025.)

⁸³ Giannino Castiglioni (Milano, 4. 5. 1884. – 27. 8. 1971., Lierna), kipar i medaljar. Studirao je kiparstvo na Accademia di Belle Arti di Brera u Milanu, a prvu izložbu održao je 1906. u sklopu međunarodne izložbe u Milanu. Istaknuo se svojim radom u Urugvaju, a tijekom 1930-ih uglavnom se bavi sakralnom umjetnošću kroz projekte spomen-kosturnica talijanske vojske. Njemu je povjereno ukrašavanje groba pape Pija XI. (1941.) (https://en.wikipedia.org/wiki/Giannino_Castiglioni), pristupljeno 26. svibnja 2025.)

⁸⁴ O tome više vidjeti: Monica Priante, „‘Ai caduti la patria riconoscente’. Memorijalizacija talijanskih vojnika poginulih u Prvom svjetskom ratu“, *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije*, 19, 2024, br. 34, 71–90.

⁸⁵ https://www1sites.eu/index.php?id=35&L=5&tx_wwicaheritage_caheritage%5BcaHeritage%5D=

Spomenik podignut u Dolu na otoku Hvaru nalazi se na južnom rubu mješovitog groblja i svečano je otkriven 30. svibnja 1940., no okolnosti podizanja za sada nisu poznate. Spomenik je u obliku topovskog zrna velikoga kalibra postavljenog na kamenom postolju, čije su stranice ukrašene vrstom pletera. Na glavi taneta uklesana je hrvatska šahovnica, dok su na tijelu uklesana imena 21 poginulog vojnika s godinama rođenja⁸⁶. U dnu taneta uklesano je „SLAVA VOJNICIMA IZ DOLA“ 1914 (znak križa) 1918., ništa više (vidjeti sliku 7). Spomenik je navodno obnovljen 2018. godine.⁸⁷

Slika 7. Spomenik u Dolu na Hvaru (fotografirao Mladen Klemenčić)

33&tx_wwicaheritage_caheritage%5Baction%5D=show&tx_wwicaheritage_caheritage%5Bcontoller%5D=CaHeritage&cHash=1530bed58d32e78544412e3916c2a637, pristupljeno 26. svibnja 2025.

⁸⁶ Navedeni su: Dužević Antun (1880.), Dužević Antun (1873.), Dužević Antun (1884.), Dužević M. Antun (1889.), Kunčić Antun (1896.), Kunčić Antun (1895.), Dužević Juraj (1888.), Dužević Juraj (1976.), Dužević Juraj (1895.), Moškateo Juraj (1890.), Posinković Juraj (1893.), Posinković Ivan (1872.), Roić Ivan (1895.), Dužević Nikola (1882.), Dužević Nikola (1883.), Moškateo Pavao (1898.), Kuničić Jakov (1896.), Posinković Luka (1882.), Surjak Franjo (1897.), Surak Kuzma (1885.) i Zarko Toma (1891.). (Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 723).

⁸⁷ Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 723; <https://www.tartajun.hr/povijest-dola/>, pristupljeno 23. svibnja 2025. Opis prema fotografiji Mladena Klemenčića.

Na mjesnom groblju u Zatražišću na Hvaru i danas stoji spomenik koji „NA VJEČNU USPOMENU // PODIŽU U RATU 1941. GOD(INE) // OBITELJI POGI-NULIH“. Spomenik je s postoljem visok 2,70 metara, a širok je 2,50 metara i unatoč, navodno, dvjema obnovama, prvoj 1977. i drugoj u povodu stogodišnjice početka rata (2014.), u prilično je lošem stanju. Imena trinaestorice⁸⁸ Zastraziščana s godinama rođenja i smrti teško su čitljiva, dok se natpis iznad imena ipak može jasno pročitati: „NA BOJNOM POLJU U PRVOM SVJETSKOM RATU // 1914 – 1918 GOD. // POLOŽILI SVOJ ŽIVOT ZA DOMOVINU // ZASTRAŽIŠČANI“⁸⁹ (vidjeti sliku 8).

Slika 8. Spomenik u Zastrazišću, otok Hvar (IZVOR: <https://www.topohvar.at/topo/orte/za/za-mo-02-1>)

⁸⁸ Navedeni su: Jerković Ante pok. Frane (1879. – 1916.), Bulat Ambroz pok. Luke (1880. – 1916.), Barbarić Ante pok. Jurja (1883. – 1915.), Šperka Juraj pok. Ante (1887. – 1914.), Bolan Bartul pok. Stjepana (1890. – 1915.), Gvozdin Mate pok. Grge (1891. – 1918.), Gvozdin Bartul pok. Stjepana (1892. – 1914.), Barbarić Frane pok. Ante (1893. – 1917.), Mateljan Babić Nikola pok. Luke (1894. – 1916.), Bepos Ivan pok. Mate (1895. – 1916.), Dragičević Stjepan pok. Ante (1896. – 1916.), Fištonić Ivan pok. Jakova (1897. – 1918.) i Rudan Mate pok. Luke (1898. – 1916.) (Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 731). Popis je provjeren i ispravljen prema dostupnoj fotografiji.

⁸⁹ <https://www.topohvar.at/topo/orte/za/za-mo-02-1/>, pristupljeno 27. svibnja 2025.

Tragom te datacije mjesni župnik don Josip Franulić, vrstan poznavatelj župa istočnog dijela otoka Hvara, pronašao je u župnom arhivu dopis od 1. studenoga 1941. kojim Odbor za gradnju spomenika žrtvama Prvoga svjetskog rata moli Crkvovinstvo župne crkve da mu odobri podignuće tog spomenika na župnom groblju. Budući da su trojica potpisanih na toj molbi (predsjednik, tajnik i blagajnik) bili svi tadašnji mještani tek s pučkoškolskom izobrazbom, župnik Franulić utemeljeno smatra da je sadržajnu i potresnu pjesmu s četiri kitice, koja se također nalazi na spomeniku, doduše gotovo nevidljiva, ako ne sročio, ono svakako redigirao onodobni zastražiški župnik don Ivo Tržok. Tom je prilikom župnik Franulić javno zahvalio potomcima poginulih što su inicirali i financirali obnovu spomenika, koju je izveo klesarski majstor Boris Plenković zvan Čičak iz Sv. Nedjelje na Hvaru.⁹⁰

Samostalna Republika Hrvatska

Tijekom socijalističkog razdoblja na području današnje Republike Hrvatske nije postavljen nijedan spomenik poginulima u Prvome svjetskom ratu, barem koliko smo za sada uspjele saznati. Do promjene dolazi tek s približavanjem stotinu godina od početka, odnosno završetka Prvoga svjetskog rata, kada je ipak nizom javnih događanja podignuta svijest o važnosti toga rata za današnju državu Hrvatsku.⁹¹

Jedina spomen-ploča podignuta u Dalmaciji na stogodišnjicu početka Prvoga svjetskog rata jest ona u Šepurinama na otoku Prviću, koju: „U ZNAK SJEČANJA O STOTOJ // OBLJETNICI POČETKA RATA PODIŽU // MJEŠTANI“. No, neobično je da o njoj nismo pronašle nikakav trag na internetu, nego joj je jedini spomen u knjizi D. Gulina, gdje je objavljen samo prijepis ploče. Na vrhu ploče stoji natpis: „ŠEPURINJANI POGINULI NA BOJIŠTIMA // U PRVOM SVJETSKOM RATU // 1914 – 1918“, a zatim slijede imena 36 poginulih⁹² u dva

⁹⁰ Originalni članak Mirka Crnčevića „U Zastražišću obnovljen spomenik poginulima u Prvom svjetskom ratu“ objavljen u *Slobodnoj Dalmaciji* 4. 11. 2014. više nije javno dostupan na linku: <http://misija.slobodnadalmacija.hr/katolicka-dalmacija/clanak/id/1541/U-Zastraziscu-obnovljen-spomenik-poginulima-u-Prvom-svjetskom-ratu>. Navod prema: Dobrovšak, „Mjesta sjećanja“, 413, bilj. 84.

⁹¹ O tome više vidjeti: Violeta Herman Kaurić, „Hrvatske dvojbe oko komemoriranja Stogodišnjice Prvoga svjetskog rata“, *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije*, XIX, 2024, br. 34, 23–44.

⁹² Navedeni su: Antić Petar, Antić Mate, Antić Božo, Antić Jere, Antić Leopold, Antulov Ante, Antulov Nikola, Antulov Martin, Cukrov Mate, Cukrov Mate Jerin, Franić Šime, Grbelja Ivan, Grbelja Bare, Grubelić Marko, Grubelić Mate, Grubelić Tome, Grubelić Tome Andrijin, Kursar Ante, Kursar Rudolf, Lošinjanin Martin, Paškov Andrija, Radovčić Miloš, Skroza Ive, Mačukat

stupca.⁹³ Za sada nismo uspjele doći do Prvića i fotografirati ploču, no namjera nam je učiniti to čim prije.

Na samu stotu godišnjicu završetka Prvoga svjetskog rata (11. 11. 2018.) u Maljkovu, mjestu pokraj Sinja, posvećen je spomenik poginulim sumještanima uz nazočnost članova njihovih obitelji. Tom je prilikom župnik Župe sv. Filipa i Jakova Potravlje fra Stanko Dotur spomenuo da su u Prvome svjetskom ratu stradala 134 župljana, od toga ih je 70 poginulo, 17 ih je bilo zarobljeno i 47 ranjeno. Jednostavni i efektni spomenik izrađen je od golema neobrađenog kamena stavljenog u kameno postolje, na kojem je pričvršćena mramorna ploča s imenima vojnika⁹⁴ i natpisom: „U SPOMEN STRADALNICIMA // MALJKOVA POGINULIMA U // PRVOM SVJETSKOM RATU 1914. – 1918.“ Spomenik je podignut uza sam ulaz u mjesno groblje, a riječ je o pripadnicima triju obitelji s ukupno 12 članova, od toga su njih sedmorica pripadala obitelji Bilandžić⁹⁵ (vidjeti sliku 9).

Slika 9. Spomenik u Maljkovu (IZVOR: <https://www.ferata.hr/u-maljkovu-otkriven-spomenik-poginulim-i-umrlim-mjestanima-u-prvom-svjetskom-ratu/>)

Tome, Mišukac Ivan, Miš Fabijan, Mijat Ivan, Mijat Jure, Mijat Rade, Vladov Andrija, Vlahov Ante, Vlahov Paško, Vlahov Šime, Vlahov Šime Martinov, Vlahov Ivan i Vlahov Andre (Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 727).

⁹³ Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 727.

⁹⁴ Navedeni su iz obitelji Bilandžić: Josip (1877. – 1917.), Mate (1881. – 1915.), Filip (1886. – 1918.), Josip (1888. – 1915.), Mate (1890. – 1915.), Petar (1891. – 1914.) i Ilija (1893. – 1918.); iz obitelji Budimir: Božo (1888. – 1915.), Ante (1888. – 1915.), Luka (1893. – 1915.) i Ante (1893. – 1915.), te Vučković Luka (1890. – 1917.) (Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 726). Popis je provjeren i ispravljen prema dostupnoj fotografiji.

⁹⁵ <https://www.ferata.hr/u-maljkovu-otkriven-spomenik-poginulim-i-umrlim-mjestanima-u-prvom-svjetskom-ratu/>, pristupljeno 27. svibnja 2025.

Nekoliko dana nakon toga (18. studenoga 2018.) otkrivena je spomen-ploča poginulim mještanima sela Viganj na poluotoku Pelješcu, a inicijativa za to došla je od društva *Hrvatski dom Viganj – Kuvenat* i njegova predsjednika Ivana Pamića. Na kamenoj ploči obrubljenom pleterom uklesana su imena osmorice poginulih, šest vojnika 37. domobranske pješake pukovnije i dvojice civila⁹⁶, i na njoj piše: „POGINULIM VIGNJANIMA U // I. SVJETSKOM RATU“. Spomen-ploča je postavljena na pročelje zgrade Hrvatskog doma u središtu mjesta i otkrivena je u nazočnosti članova obitelji poginulih. Specifična je zbog navođenja mjesta stradanja, što je čini jedinstvenom na tome području, pa i šire.⁹⁷ Nažalost, sve dostupne fotografije izrazito su loše kvalitete i nisu za objavu, no to ćemo nastojati ispraviti čim prije.

Posljednji spomenik posvećen poginulima u Prvome svjetskom ratu podignut je nedavno i nalazi se na Gradskome groblju u Starome Gradu na Hvaru, odmah pokraj mrtvačnice, desno od glavnog ulaza. Svečano je otkriven 12. travnja 2025. u sklopu obilježavanja žrtava Staroga Grada u Prvome svjetskom ratu koje su organizirali Ogranak Matice hrvatske u Starom Gradu i Grad Stari Grad.⁹⁸ Kameni spomenik rad je akademskoga kipara Peruška Bogdanića⁹⁹, koji ga je poklonio postavljajući: Ogranku Matice hrvatske kao inicijatoru akcije, ostvarene uz pomoć Grada Stari Grad i Splitsko-dalmatinske županije, što i piše na stražnjoj strani spomenika. Na prednjoj strani piše da je spomenik podignut: „U SPOMEN POGINULIMA // U PRVOME SVJETSKOM RATU (1914. – 1918.)“, a zatim je poimenično

⁹⁶ Navedeni su: Ivan Čerezin (1904. – 1920., Sv. Ivan), Ante Dominković (1878. – 1916., Albanija), Antun Fredetović (1875. – 1916., MB *Dubrovnik*), Vicko Jakić (1881. – 1915., Požega), Ivan Krstelj (1867. – 1917., Austrija), Luka Njakara (1869. – 1917., Sarajevo), Špiro Njakara (1866. – 1916., Bosna) i Luka Vicetović (1880. – 1914., Srbija) (Gulin, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka)*, 728). Popis je provjeren i ispravljen prema fotografiji dostupnoj na: <https://www.orebic.com.hr/vijesti/novosti/otkrivanje-spomen-ploce-vignjanima-poginulim-u-i-svjetskog-rata.html>, pristupljeno 28. svibnja 2025.

⁹⁷ <https://nakovana.com/2018/11/viganj-obiljezio-100-godisnjicu-zavrsetka-i-sv-rata-uz-otkrivanje-spomen-ploce-poginulim/>, pristupljeno 28. svibnja 2025.

⁹⁸ <https://www.planhvar.com/event/commemoration-of-the-victims-of-stari-grad-in-world-war-i-1914-1918>, pristupljeno 28. svibnja 2025.

⁹⁹ Peruško Bogdanić (Stari Grad na Hvaru, 24. 10. 1949.), kipar. Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu završio je 1976. u klasi Vjekoslava Rukljača i na njoj predaje od 1995. sve do umirovljenja. Bio je dekan 2012. – 2014., a od 2002. umjetnički je voditelj Međunarodne studentske kiparske škole *Montraker* u Vrsaru. Od 2020. nosi titulu profesora emeritusa. Djela mu se nalaze u Nacionalnome muzeju moderne umjetnosti i Gliptoteci HAZU u Zagrebu. („Bogdanić, Peruško“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://enciklopedija.hr/clanak/bogdanic-perusko>, pristupljeno 28. svibnja 2025.).

navedeno 26 stradalih¹⁰⁰ iz Staroga Grada s godinama rođenja i smrti, barem za većinu njih (vidjeti sliku 10). Na lijevoj su strani spomenika trojica poginulih iz Rudina¹⁰¹, a na desnoj strani isto toliko poginulih¹⁰² stanovnika Selca.¹⁰³

Slika 10. Spomenik u Starom Gradu, otok Hvar (fotografirala Zorka Bibić)

¹⁰⁰ Navedeni su u dva stupca: Bervaldi Vicko (1891. – 1915.); Boman Ivan (1879. – 1915.); Dulčić Fabijan, Šušak (1897. – 1917.); Franetović Luka, Ivana (1895. – 1916.); Kovačević Juraj, Bakuk (1898. – 1918.); Kovačević Antun, Mirić (1896. –); Ljubić Ljubo (1889. –); Mulanović Antun (1879. – 1916.); Plančić Nikola (1898. – 1918.); Tarbušković Mate (1895. – 1916.); Vidović Franjo (1882. – 1918.); Vranjican Vicko – Paško (1893. – 1917.); Vranjican Josip, Stipanica (1893. – 1917.); Bogdanić Roko (1872. – 1917.); Deletis Toma (1884. –); Franetović Luka, Luke (1856. – 1918.); Fredotović Nikola (1882. – 1918.); Kovačević Nikola, Bego (1897. –); Kovačević Franjo, Borinić (1898. – 1918.); Maroević Marin, Kostanić (1879. – 1918.); Plančić Josip – Petar (1884. – 1914.); Potočnjak Pavao (1879. – 1915.); Tondini Marin (1898. – 1917.); Vranjican Visko – Viskoša (1896. – 1917.); Vranjican Antun (1897. – 1918.) i Vranjican Vjerko (1880. – 1915.).

¹⁰¹ Navedeni su: Dulčić Stjepan, Jode (1891. – 1914.), Šoljan Jerko (1888. – 1915.) i Šoljan Nikola – Stjepan (1889. – 1917.).

¹⁰² Navedeni su: Petrić Dinko – Vicko (1900. –), Petrić Kuzma (1892. – 1914.) i Petrić Ante (1881. –).

¹⁰³ Opis spomenika nastao je prema fotografijama koje je Zorka Bibić poslala Filipu Hameršaku, predsjedniku Udruge 1914. – 1918. Zahvaljujemo oboma na trudu i ustupljenim fotografijama.

Spomenike su uglavnom podizale zajednice svojim sumještanima, a jedna od rijetkih iznimaka jest brončana spomen-ploča u čast sudionicima Otrantske bitke postavljena na vanjskom zidu tvrđave Punta Oštro u Srebrno Prevlaci, na poluotoku Oštra, na ulazu u Boku kotorsku. Pločom dominira grb Austrougarske ratne mornarice (*Kaiserliche und königliche Kriegsmarine*) postavljen na lijevoj strani, dok je desno od njega na vrhu naveden datum bitke „15. 05. 1917.“, a zatim piše na hrvatskome jeziku „U SPOMEN HEROJIMA OTRANTSKE BITKE“, na mađarskome „AZ OTRANTÖL TENGERI ÜTKÖZET HÖSEINEK EMLEKERE“, na njemačkome „ZUR GEDENKEN AN DIE HELDEN DER SCHLACHT VON OTRANTO“ i na engleskome jeziku „IN MEMORY OF THE HEROES OF OTRANTO STRAITS BATTLE“. Na dnu ploče kao godina postavljanja navedena je 2007., a kao postavljajući Rotary Club iz Györa u Mađarskoj (piše: Hungary), te „CS.K.H.E. - H.I.M.“¹⁰⁴.

Nismo uspjele ništa saznati o okolnostima postavljanja niti smo sigurne što se krije iza navedenih kratica. Jedna od mogućnosti jest da je kratica „H.I.M.“ Vojno-povijesni institut i muzej (*Hadtörténeti Intézet és Múzeum*) u Budimpešti (Mađarska), pa bi u tome slučaju preostale kratice mogla predstavljati naziv nekog ureda Ministarstva obrane, pod čijom se ingerencijom nalazi muzej, ili neko vojnopovijesno društvo.

ZAKLJUČAK

Iz ovog pregleda vidljivo je da u Dalmaciji postoji nekolicina spomenika u čast stradalih u Prvome svjetskom ratu, a među područjima se po brojnosti osobito ističe otok Hvar. Još uvijek nemamo odgovora na pitanje koji su razlozi tomu. Jedan od razloga svakako leži u činjenici što je većina poginulih Dalmatinaca stradala na talijanskome bojištu, gdje je i pokopana, a kako se Dalmacija nakon 1918. opirala talijanskom presezanju, sve su akcije bile usmjerene na obranu od Talijana i želju za ujedinjenjem s Hrvatskom. U onim dijelovima Dalmacije koji su se našli pod talijanskom upravom sigurno nije bilo uputno podizati spomenike ljudima koji su se borili protiv istih tih Talijana. Kako god bilo, za sada nema odgovora na pitanje zašto je tako malo spomenika Dalmatincima stradalima u Prvome svjetskom ratu, no naš je zadatak da i ovo malo što je preživjelo promjene nekoliko režima revitaliziramo i pokušamo otrgnuti zaboravu. Tim više što je dobar dio lokalnih zajednica izgubio sjećanje zašto su

¹⁰⁴ https://hr.wikipedia.org/wiki/Povijest_Hrvatske_ratne_mornarice#/media/Datoteka:Spomenik_u_utvrdi_na_Prevlaci.JPG, pristupljeno 27. svibnja 2025.

ti spomenici uopće podignuti, što i ne čudi jer, koliko je nama poznato, nikada pokraj tih spomenika nisu zaživjele komemorativne prakse, čak ni u neposrednom poraću, a kamoli poslije. Stoga je za svaku pohvalu podizanje spomenika poginulim sumještanima provedeno tijekom posljednjeg desetljeća u nekoliko dalmatinskih mjesta, među kojima se umjetničkim izričajem posebno ističe Stari Grad na Hvaru, čemu bi valjalo posvetiti više dužne pozornosti u hrvatskome javnom prostoru, više negoli je to ovdje bio slučaj. Otkrivanje tih spomenika nekako je prošlo neprimjetno, izuzev unutar uskoga kruga ljudi, iako je takav čin važan za izgradnju povijesnog sjećanja lokalnih zajednica, a ujedno je priznanje žrtve predaka poginulih u davnome ratu za državu koja odavno ne postoji, što izuzetno puno znači njihovim obiteljima.

IZVORI I LITERATURA

Novine:

- „Manifestacije po gradu.“, *Narodni list*, 57, 1918, br. 51, 31. listopada 1918., 3.
- „Otkriće spomen stupa za poginule junake u Murteru“, *Smotra Dalmatinska*, 29, 1916, br. 40, 24. 5. 1916., 2.
- „Ratni spomenik u Zadru“, *Narodni list*, 55, 1916, br. 64, 12. kolovoza 1916., 2.
- „Ratni spomenik u Zadru“, *Narodni list*, 55, 1916, br. 64, 12. kolovoza 1916., 2.
- „Spomen kapela za poginule vojnike.“, *Narodni list*, 54, 1915, br. 12, 10. veljače 1915., 2.
- „Spomenik dalmatinskim vojnicima u Makarskoj“, *Ilustrovani list*, 4, 1917, br. 9, 196.
- „Spomenik slobode“, *Narodna svijest*, 3, 1921, 3. svibnja 1921., 2.
- „Treća obljetnica historijskog dana. Svečano otkriće spomen-ploče“, *Novo doba*, 4, 1921, br. 264, 21. 11. 1921., 2–3.
- „Za spomenik junacima ronilice XII.“, *Smotra dalmatinska*, 29, 1916, br. 15, 19. veljače 1916., 2.

Literatura:

- Alavanja, Vladimir, 22. *dalmatinska pješačka pukovnija LACY* i 23. *domobranska pješačka pukovnija u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918.*, Narodni muzej Zadar, Odjel Muzej grada Zadra, Zadar 2008.
- Ashplant, Timothy G.; Dawson, Graham; Roper, Michael (ed.), *The Politics of Memory. Commemorating War*, Routledge – Taylor & Francis Group, New York 2000.

- Bakarić, Pavle, „Spomenik oslobođenju od talijanske okupacije 1921.“, *Godišnjak grada Korčule*, 7, 2002, Gradski muzej Korčula, Korčula 2002, 285–296.
- Barčot, Tonko, *Prešućeni rat. Korčulanski kotar u I. svjetskom ratu*, Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik 2015.
- Batič, Matic, „Priča o dva spomenika. Prostorni sukob u gornjem dijelu doline Soče tijekom ranih 1920-ih godina“, u: Bralić, Ante; Kasalo, Branko (ur.), *Istočnojadranski prostor između sloma Habsburške Monarhije i stvaranja novih država // The Eastern Adriatic Between the Collapse of the Habsburg Monarchy and the Creation of New States*, Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, Zadar 2021, 273–298.
- Benić Penava, Marija; Dujmić, Daniel, „Dolazak Francuske ratne mornarice u vojske Kraljevine Srbije u Dubrovnik 1918.“, u: Oršolić, Tado (gl. ur.), *Završetak Prvog svjetskog rata u Dalmaciji. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. studenog 2018. u Svečanoj dvorani Sveučilišta u Zadru*, HAZU Zavod za povijesne znanosti u Zadru – Sveučilište u Zadru, Zagreb – Zadar 2021, 179–198.
- Bokovoy, Melissa, „Scattered Graves, Ordered Cemeteries, Commemorating Serbia’s Wars of National Liberation, 1912-1918.“, Maria Bucur, Nancy M. Wingfield (ed.), *The Staging the Past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe 1848 to the Present*, West Purdue University Press, Lafayette 2001, 236–254.
- Bralić, Ante; Kasalo, Branko (ur.), *Istočnojadranski prostor između sloma Habsburške Monarhije i stvaranja novih država // The Eastern Adriatic Between the Collapse of the Habsburg Monarchy and the Creation of New States*, Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, Zadar 2021.
- Cipek, Tihomir; Milosavljević, Olivera (ur.), *Kultura sjećanja. Povijesni lomovi i soladavanje prošlosti*, Disput, Zagreb 2007.
- Čusto, Amra, „Politike sjećanja i spomenici Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini“, *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije*, XIX, 2024, br. 34, 45–70.
- Dobrovšak, Ljiljana, „‘Izginuše div-junaci’, Spomenici iz Prvog svjetskog rata poginulim Židovima iz Zagreba, Koprivnice i Križevaca“, *Novi Omanut. Prilog židovskoj povijesti i kulturi*, XXI, 2014, br. 124, 4.
- Dobrovšak, Ljiljana, „Mjesta sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj – ratni spomenici“, u: Hrvoje Gržina i Mario Stipančević (ur.), *Zbornik radova Znanstveni*

- skup „Konac Velikog rata“, *Hrvatski državni arhiv*, 29.-30. studenog 2018., Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2020, 399–425.
- Dobrovšak, Ljiljana, „Spomenici Židovima stradalim u Prvom svjetskom ratu na području sjeverne Hrvatske u kontekstu njihova međuratnog položaja“, *Historijski zbornik*, LXX, 2017, br. 2, 439–461.
- Dobrovšak, Ljiljana, „Spomenik stradalim Židovima u Prvom svjetskom ratu u Koprivnici“, *Podravski zbornik*, 43, 2017, 53–66.
- Dobrovšak, Ljiljana, „Zaboravljeni rat“, *Novi Magazin*, br. 556, 2021, Beograd 23. 12. 2021., 56–61.
- Dragoni, Patrizia; Mlikota, Antonija, „The Destroyed Italian Monument ‘Ara ai Caduti Dalmati’ in Zadar“, *Ars Adriatica*, 8, 2018, 179–194.
- Fazinić, Alena, „Spomenici i spomen-ploče u gradu Korčuli“, *Godišnjak grada Korčule*, 6, 2001, 355–377.
- Freivogel, Zvonimir, *Austrougarske podmornice*, Despot Infinitus, Zagreb 2019.
- Freivogel, Zvonimir, *Austrougarske torpiljarke u Prvom svjetskom ratu*, Despot Infinitus, Zagreb 2022.
- Geiger, Vladimir, „Kenotaph“, *Fenster. Časopis za kulturu i suživot Podunavskih Švaba*, br. 14, Oktober 2013, 23–25.
- Gillis, John R. (ur.), *Commemorations. The Politics of National Identity*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1994.
- Gulin, Darko, *Dalmatinci (i jedna Dalmatinka) u Prvom svjetskom ratu*, Književni krug Split, Split 2023.
- Gverić, Ante (ur.), *Veliki rat od atentata u Sarajevu do ulaska talijanske vojske u Zadar: Katalog izložbe*, Državni arhiv u Zadru, Zadar 2014.
- Hameršak, Filip, „Vojna groblja Prvoga svjetskog rata – od spomena do nebrige (uvodni prikaz)“, u: Hrvoje Gržina i Mario Stipančević (ur.), *Zbornik radova Znanstveni skup „Konac Velikog rata“*, Hrvatski državni arhiv, 29.-30. studenog 2018., Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2020, 375–398.
- Herman Kaurić, Vijoleta, „Hrvatske dvojbe oko komemoriranja Stogodišnjice Prvoga svjetskog rata“, *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije*, XIX, 2024, br. 34, 23–44.
- Hrvatić, Karmen, „Ratni brodovi u splitskoj luci od 1918. do 1924.“, *Kulturna baština*, 46, 2007, br. 34, 157–172.
- Jelaska Marijan, Zdravka, „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918. – 20. siječnja 1919.)“, u: Matijević, Zlatko (ur.). *Godina 1918. Prethodnice, zbiva-*

- nja, posljedice. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008., Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2010, 155–170.
- Jelaska Marijan, Zdravka, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2009.
- Johnsohn, David A., Gilberston, Nicole F., „Commemorations of Imperial Sacrifice at Home and Abroad: British Memorials of the Great War“, *The History Teacher*, 43, 2010, No 4, 563–584.
- Jurić-Arambašić, Ante, *Kijevski žrtvoslov ratova dvadesetog stoljeća*, Zagreb 2005.
- Kapetanić, Niko, *Za cara i domovinu. Konavle u Prvom svjetskom ratu*, Matica hrvatska Konavle, Gruda 2014.
- Kečkemet, Duško, *Splitsko groblje Sustipan*, Logos, Split 1994.
- Kečkemet, Duško, *Stari Split – Od kantuna do kantuna*, AGM, Zagreb 2009.
- Kovačević, Ante, *Kijevo i okolica kroz stoljeća*, Općinsko poglavarstvo Općine Kijevo – Općinsko vijeće Općine Kijevo, Kijevo 2008.
- Kovačić, Joško, „Spomenici u Vrbnju na Hvaru. O 200. obljetnici posvete župne crkve“, *Služba Božja: Liturgijsko-pastoralna revija*, 33, 1993, br. 3, 245–266.
- Krapfl, James, „Sites of memory, sites of rejoicing. The Great War in Czech and Slovak Cultural History“, *Remembrance and Solidarity. Studies in 20th century European history*, 2, 2014, 109–146.
- Kudrjavcev, Anatolij, *Ča je pusta Londra...*, Marjan tisak, Split 2002.
- Marunčić, Tonko; Sjekavica, Đivo, *Dubrovnik u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918.*, Dubrovački muzej, Dubrovnik 2017.
- Medvarić-Bračko, Ružica; Kolar-Dimitrijević, Mira, „Tragom poginulih vojnika koprivničke i đurđevačke Podravine u Prvom svjetskom ratu“, *Podravski zbornik*, 41, 2015, 41–62.
- Michalski, Sergiusz, *Public Monuments, Art in Political Bondage 1870-1997*, Reaction Books, London 1998.
- Mirošević, Franko, „Dogadanja u Dubrovniku u svjetlu pisanja lista *Dubrovačka tribuna* 1919.-1931.“, *Historijski zbornik*, LXXIII, 2020, br. 1, 109–137.
- Mirošević, Franko, *Dubrovnik u Kraljevini Jugoslaviji 1929.-1941.*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2020.
- Novák, Jiří, *Austro-Hungarian Submarines in WWI*, Stratus, Sandomierz 2011.
- Oršolić, Tado (gl. ur.), *Završetak Prvog svjetskog rata u Dalmaciji. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. studenog 2018. u Svečanoj dvorani Sveučilišta u Zadru*, HAZU Zavod za povijesne znanosti u Zadru – Sveučilište u Zadru, Zagreb – Zadar 2021.

- Oršolić, Tado, *Dalmatinska pješačka pukovnija „Grof Lacy“ br. 22 u Prvom svjetskom ratu*, HAZU Zavod za povijesne znanost u Zadru – Državni arhiv u Zadru, Zagreb – Zadar 2019.
- Oršolić, Tado, „Dalmatinske pukovnije u posljednjoj godini Prvoga svjetskog rata – s naglaskom na *dalmatinsku* 22. i 122. carsko i kraljevsku pješačku pukovniciju“, u: Tado Oršolić (ur.), *Završetak Prvoga svjetskog rata u Dalmaciji: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog 5. studenoga 2018. u Svečanoj dvorani Sveučilišta u Zadru*, HAZU, Odjel za povijesne znanosti u Zadru – Sveučilište u Zadru, Zagreb – Zadar 2021, 137–162.
- Ostajmer, Branko; Geiger, Vladimir, „Spomenici-kenotafi poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim vojnicima iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu“, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 11, 2013, Muzej Đakovštine, Đakovo, 139–156.
- Priante, Monica, „‘Ai cadutti la patria riconoscente’. Memorijalizacija talijanskih vojnika poginulih u Prvom svjetskom ratu“, *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije*, 19, 2024, br. 34, 71–90.
- Split i Prvi svjetski rat. Izložba iz fundusa Muzeja grada Splita*, Muzej grada Splita, Split 2015.
- Stari Grad u vrijeme Prvog svjetskog rata (1914.-1918.) i talijanske okupacije (1918.-1921.) - zapisi iz vremena*, Muzej Staroga Grada – Galerija Juraj Plančić, Stari Grad 2014.
- Steindorff, Ludwig, „Plasti spomina: H klasifikaciji pomnikov na Hrvaškem“, *Zgodovina za sve, vse za zgodovino*, 10, 2003, št. 1, 98–109.
- Škiljan, Filip, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji, 1914.-1918.*, Vijeće srpske nacionalne manjine u Splitsko-dalmatinskoj županiji – Vijeće srpske nacionalne manjine Dubrovačko-neretvanske županije, Split – Dubrovnik 2014.
- Španjol, Željko; Dorbić, Boris; Vrh, Nikola; Gašparović, Ivana; Tolić, Ivan; Vojinović, Milan, „Vegetacijska i dendrološka obilježja park-šume Hoher u Korčuli“, *Šumarski list*, 144, 2020, br. 7–8, 409–421.
- Urlić, Velimir, *U spomen 1914.-1918. Makarsko primorje*, Gradski muzej Makarska, Makarska 2007.
- Volarević, Ivan; Mišur, Ivo; Vekić, Ivan, *Neretvani u Velikom ratu. 100 godina od završetka Prvog svjetskog rata i kraja austrijske vlasti u dolini Neretve*, Ogranak Matice hrvatske u Metkoviću, Zagreb 2019.
- Winter, Jay, „Sites of Memory“, Susannah Radstone i Bill Schwarz (ur.), *Memory, Histories, Theories, Debates*, Fordham University Press, New York 2010, 312–324.

Winter, Jay, *Sites of Memory, Sites of Mourning, The Great War in European Cultural History*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.

Winter, Jay, *Sites of Memory, Sites of Mourning, The Great War in European Cultural History*, Cambridge University Press, New York – Cambridge 1995.

Zaninović, Joško, *Šibenik u Proom sojetskom ratu*, Državni arhiv u Šibeniku, Šibenik 2018.

Zaninović, Joško, *Šibenska ratna luka u Proom sojetskom ratu*, Državni arhiv u Šibeniku, Šibenik 2015.

Internet

„Bersa, Bruno“, *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025; <https://hbl.lzmk.hr/clanak/bersa-bruno>, pristupljeno 21. svibnja 2025.

„Alfred Rothermann“, <https://www.architektenlexikon.at/de/520.htm>, pristupljeno 22. svibnja 2025.

„Attems, Mario“, *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025; <https://hbl.lzmk.hr/clanak/attems-mario>, pristupljeno 26. svibnja 2025.

„Barda, Vjenceslav“, *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/1310>, pristupljeno 23. svibnja 2025.

„Bogdanić, Peruško“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://enciklopedija.hr/clanak/bogdanic-perusko>, pristupljeno 28. svibnja 2025.

„Tartaglia, Ivo“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tartaglia-ivo>, pristupljeno 27. svibnja 2025.

<http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=70-71&C=12>, pristupljeno 22. svibnja 2025.

https://en.wikipedia.org/wiki/Giannino_Castiglioni, pristupljeno 26. svibnja 2025.

[https://en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Greppi_\(architect\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Greppi_(architect)), pristupljeno 26. svibnja 2025.

https://hr.wikipedia.org/wiki/Popis_austro-ugarskih_podmornica, pristupljeno 22. svibnja 2025.

https://hr.wikipedia.org/wiki/Povijest_Hrvatske_ratne_mornarice#/media/Datoteka:Spomenik_u_utvrđi_na_Prevlaci.JPG, pristupljeno 27. svibnja 2025.

- <https://nakovana.com/2018/11/viganj-obiljezio-100-godisnjicu-zavrsetka-i-sv-rata-uz-otkrivanje-spomen-ploce-poginulim/>, pristupljeno 28. svibnja 2025.
- <https://slobodnadalmacija.hr/split/danas-cesto-vrijedaju-srbe-a-znate-li-da-je-u-splitu-s-odusevljenjem-otkrivena-spomen-ploca-hrabrim-srpskim-osloboditeljima-595393>, pristupljeno 10. lipnja 2021.
- https://sr.wikipedia.org/wiki/Гвидо_Тартаља, pristupljeno 2. lipnja 2025.
- <https://tris.com.hr/2015/11/sibenska-ratna-luka-u-prvom-svjetskom-ratu-mornaricko-groblje-proglasiti-spomenikom/>, pristupljeno 23. travnja 2025.
- https://ww1sites.eu/index.php?id=35&L=5&tx_wwicaheritage_caheritage%5BcaHeritage%5D=33&tx_wwicaheritage_caheritage%5Baction%5D=show&tx_wwicaheritage_caheritage%5Bcontroller%5D=CaHeritage&cHash=1530bed58d32e78544412e3916c2a637, pristupljeno 26. svibnja 2025.
- <https://www.ferata.hr/u-maljkovu-otkriven-spomenik-poginulim-i-umrlim-mjestanima-u-prvom-svjetskom-ratu/>, pristupljeno 27. svibnja 2025.
- <https://www.glas-koncila.hr/na-temeljima-ranokrscanske-crkve-crkva-gospod-ruzarija-u-preku/>, pristupljeno 26. svibnja 2025.
- <https://www.orebic.com.hr/vijesti/novosti/otkrivanje-spomen-ploce-vignjanima-poginulim-u-i-svjetskog-rata.html>, pristupljeno 28. svibnja 2025.
- <https://www.planhvar.com/event/commemoration-of-the-victims-of-stari-grad-in-world-war-i-1914-1918>, pristupljeno 28. svibnja 2025.
- <https://www.preko.hr/hr/stranica/kulturne-znamenitosti/12>, pristupljeno 26. svibnja 2025.
- <https://www.tartajun.hr/povijest-dola/>, pristupljeno 23. svibnja 2025.
- <https://www.topohvar.at/topo/orte/vj/vj-mo-01-1/>, pristupljeno 26. svibnja 2025.
- <https://www.topohvar.at/topo/orte/za/za-mo-02-1/>, pristupljeno 27. svibnja 2025.
- <https://www.tourist-ad-guide.com/opcine/opcina-kijevo/>, pristupljeno 26. svibnja 2025.

Ljiljana Dobrovšak, Vijoleta Herman Kaurić

Monuments to the fallen warriors of the First World War in Dalmatia – forgotten memory sites

Summary

The Dalmatians, same as all the other citizens of the Austro-Hungarian Monarchy, took part in the war operations of the Monarchy in all battlefields, although they fought most intensely on the Isonzo Front. Dalmatia as a coastal country was a war zone as of Italy's entry into the war. We still do not have the exact figures of the Dalmatian soldiers who were killed during the First World War, but as soon as news of the wounded and the dead began to arrive, the families of the victims tried to keep their memory in some way, especially as most of them were buried outside their place of birth. Parts of local cemeteries, where soldiers who died in hospitals were buried, became military cemeteries. Monuments to the fallen warriors had already been erected during the war in some Dalmatian places as memory sites for the victims of the First World War. Some of the war monuments were erected a decade after the end of the war, and others on the Centenary (2014–2018). Here, the authors will present where all the monuments to the fallen warriors were placed and in what circumstances, and whether these monuments became memory sites of the First World War or whether they were simply forgotten.

Keywords: *First World War; memory sites; Dalmatia; monuments.*

